

2. Історія становлення і розвитку соціології

План

1. Головні етапи та умови зародження соціології.
2. Початок класичної соціології (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм).
3. Некласична соціологія кінця XIX – початку XX століть (Г. Зіммель, М. Вебер, К. Маркс).
4. Напрямки сучасної соціології.

За свідченням А. Смолла, щоб краще зрозуміти предмет та зміст будь-якої соціальної науки, необхідно вивчити її історію. Соціологія - порівняно молода наука, її інституціоналізація відбувалася з середини XIX ст., хоча дехто з дослідників вважає, що перші соціологічні концепції з'явилися ще у спробах античних мислителів пояснити суспільне життя. Але це були лише теоретичні передумови, що протягом століть накопичувалися у різних галузях знань і готували дисциплінарне оформлення соціології.

У середині XIX ст. соціологія інституційно виділилася з соціальної філософії як самостійна наука з власним баченням суспільства і власними методами його пізнання. Але не тільки розвиток соціальної філософії підготував становлення нової науки. Вона мала як теоретико-пізнавальне, так і соціальне підґрунтя. Розвиток індустріального суспільства в XIX ст. потребував пояснення нових суспільних феноменів, що виникають перш за все у сфері соціальних відносин. Важливо було розкрити сутність нових механізмів функціонування та розвитку, що будувалися на соціальній взаємодії, і дедалі очевиднішу залежність стабільності суспільства від стану соціальних відносин.

1. Виникнення та розвиток соціології: початковий, позитивістський, класичний і сучасний етапи

Соціологія - це наука про суспільство. Історія соціології - це історія того, як склалися наукові уявлення про суспільство. Ця тема є розгорнутим введенням в аналіз сучасного стану соціології. Неможливо зрозуміти сучасність без її історії, не можна усвідомити сучасний стан науки, якщо не знати історію цієї науки.

До того ж, історія будь-якого явища завжди повніше теорії. Вивчення історії соціології дає можливість глибоко та всебічно розкрити специфіку «соціального» (предмета соціології), простежити розвиток категоріального апарату даної наукової дисципліни.

В історії соціології виділяють наступні основні етапи її розвитку.

А) Початковий, донауковий етап соціологічних уявлень

Зачатки знань про людину та суспільство з'явилися в давнину - III тис до н.е. - XVIII ст.. Донаучний етап розвитку соціології є найзначнішим за часовим проміжком. У цей час з'являються перші спроби осмислити суспільні підвалини та надати рекомендації з ефективного управління державою.

Платон (427-347) першою в історії соціології працею вважають «Держава» Платона, де мислитель підкреслив роль поділу праці в розвитку суспільства та сформулював першу відому теорію стратифікації, визначивши основні верстви населення ідеальної держави:

- вищий клас, що складається з мудреців, керуючих державою;
- середній, що складається з воїнів-варти, що захищають державу;
- нижчий, що складається з селян та ремісників, покликаних забезпечити суспільство матеріальними продуктами.

Аристотель (384-322) продовжив аналіз суспільства. Головним елементом в соціальній структурі у нього виступає середній клас, який є основою стабільної та нормально функціонуючої держави. Аристотель дав одну з перших класифікацій державного устрою, підрозділивши державні форми на три правильних та три неправильних форми правління та визначив видову рису людини – «хомо політікус» - істоті політична, суспільна.

У Середні століття - у відповідності з теорією «двоїстої істини» - суспільство та людина вивчалися лише остільки, оскільки через них можна було вийти на «вищі» знання. З точки зору середньовічних теологів, пізнання має одну мету (Бог, істина), але два різних шляхи щодо її досягнення: 1) прямий шлях - за допомогою віри пізнається безпосередньо божественна сутність навколишнього світу; 2) непрямий шлях – за допомогою розуму пізнається божественний промисел, але не безпосередньо, а через вивчення божественних творінь (світ, людина). За допомогою даної теорії середньовічні наукові діячі захищали своє право займатися наукою.

В епоху Відродження та Просвітництва знання про суспільство приростало в рамках інших наук, в основному - філософії. Серед видатних мислителів про суспільство слід виділити Н. Макіавеллі, Т. Мор, Ш. Монтеск'є, Руссо та ін..

Таким чином, громадське самопізнання довгий час відбувалося в ненауковій формі (міф, релігія, утопія) або у неадекватній формі (у рамках інших наук). Але поступово розрізнені «соціологічні» знання починають з'єднуватися та перетворюватися на нову науку під назвою «соціологія». В епоху

Відродження і особливо в Новий час формується попередниця наукової соціології - «соціальна фізика».

Б) Позитивістський науковий етап

Соціологія як наука виникла як реакція на деякі нові тенденції в суспільному розвитку першої половини ХІХ ст.

1. На перше місце в житті суспільства висуваються «соціальні проблеми» (робоче, національне, жіноче та ін. питання). Виникає гостра потреба в усвідомленні їх місця та ролі в суспільному розвитку, з'являється соціальне замовлення на подальший розвиток соціального знання.
2. У контексті цього завдання позначилася незадоволеність колишнім, занадто абстрактним і відірваним від реального життя рівнем та характером соціальних наук. Виникає так званий позитивізм з вимогою, щоб соціологія стала схожою на природничі науки, тобто перетворилася на емпіричну (опора на факти та досвід) і практичну дисципліну (повинна приносити користь, бути позитивною). Французькі мислителі А. Сен-Сімон та О. Конт вперше поставили питання про створення окремої та цілісної «науки про суспільство» (буквально - соціології). О. Конт, Г. Спенсер як головні представники даного періоду заклали основи та намітили основні тенденції розвитку наукової соціології. Сама соціологія ще не була створена в цей період, але був запропонований проект її створення.

О. Конт (1798-1857), секретар Сен-Симона, а потім екзаменатор та репетитор Політехнічної школи в Парижі, творець соціології в сучасному розумінні цього слова, ввів в ужиток термін «соціологія» та написав багато праць з соціології. Найбільш відомий «Курс позитивної філософії» в шести томах (1830-1842). З точки зору О. Конта, жодна приватна наука не може дати точного знання про суспільство в цілому, так як окремі науки розглядають соціальні явища в їх ізольованості. Тільки соціологія, що вивчає статику та динаміку суспільства на основі зібраних позитивних фактів, здатна розглянути соціальні явища в їх взаємозв'язку. Соціологія є «позитивний синтез» даних різних наук. Вона ґрунтується на законах біології, однак має «понад те ще щось своєрідне, видозмінює вплив цих законів та впливає з взаємодії індивідів один на одного». Така постановка питання була новаторською для свого часу, так як вимагала вивчати закони явищ, що спостерігаються, а не шукати трансцендентних підстав або філософського сенсу історії.

О. Конт про співвідношення індивіда та суспільства

Багато мислителів розглядали індивідів як «соціальні атоми», що існують як би автономно по відношенню один до одного (наприклад, німецькі та французькі просвітителі: Гердер, Лессінг, Вольтер, Руссо та ін.). Відповідно до такого розуміння, розвиток окремих людей як би передуює розвитку суспільства. Чим більш розвинені окремі індивіди, тим досконалішим буде і суспільство. Значить, щоб пізнати суспільство, треба пізнати індивіда («природу» людини).

Конт виступав проти того, щоб вважати суспільство простою сукупністю індивідів, виходив з пріоритету суспільства над індивідом. Реально тільки суспільство, а індивідуальний людина є проста абстракція (так званий «соціологізм» у поглядах на суспільство). Конт вважав, що «суспільство саме себе робить і робить людину». З його точки зору, самі якості людей розвиваються залежно від таких соціальних інститутів, як виховання і освіту, завдяки яким люди можуть оволодіти знаннями і досвідом попередніх поколінь, виробити в собі відповідні соціальні якості.

Позитивізм О. Конта

О. Конт увійшов в історію науки як засновник позитивізму - одного з найбільш впливових напрямків в галузі філософії та соціології. Головне для нього - це позитивний метод, заснований на спостереженні, порівнянні, експерименті та історичному методі, в сукупності приводить до виявлення законів розвитку суспільства. У боротьбі проти теології та метафізики О. Конт стверджує, що наука пізнає не сутності, а феномени (відповідає не на питання «чому?», а на питання «як?»). Різні науки досягають такого «позитивного стану» в різні періоди історії. Тепер прийшов час соціології. Сталося це пізно, тому що соціологія - «складна» наука, вона вимагає розвитку і засвоєння більш «простих» наук (фізики, хімії, біології і т.д.).

Вчення О. Конта про соціальну статику і соціальну динаміку

О. Конт поділив соціологію на дві частини: соціальну статику та соціальну динаміку. Соціальна статика і соціальна динаміка - це анатомія та фізіологія суспільного організму: перша вивчає явища суспільного будови, друга - процеси суспільного життя, її розвиток.

Соціальна статика - це теорія суспільного порядку та найкращої організації суспільства, вчення про досягнення соціальної гармонії. Завданням статичної соціології О. Конт вважав вивчення взаємодій, які відбуваються постійно між різними частинами суспільної системи. На його думку, окремі соціальні

елементи не мають безумовного та незалежного існування, а тісно пов'язані між собою.

Анатомію суспільства, О. Конт особливо виділяв такі його елементи, як сім'я, держава і релігія. Основним елементом структури суспільства О. Конт вважав сім'ю. Сім'я являє природний стан соціальності людини, сімейні відносини - природна основа всіх відносин у суспільстві. Сім'я, а не індивідуум, утворює найпростішу цілісність, сума яких утворює суспільство. Головне питання «соціальної статистики» - це питання про природу соціального зв'язку.

Соціальна зв'язок носить зовнішній характер, тому що головну роль в її утворенні відіграє матеріальна необхідність (промисловість, торгівля тощо). В структурі суспільства О. Конт розрізняв 4 класи: вищий клас - представники наукового та естетичного видів діяльності, другий клас - представники виробництва та торгово-фінансової сфери (банкіри, торговці, підприємці), третій клас - хлібороби, четвертий клас - робочі. Відносини між класами ґрунтуються на поділі праці та координації їх діяльності.

Соціальна динаміка О. Конта має більш історико-філософський, ніж соціологічний характер. Основна ідея соціальної динаміки - еволюція людства. При цьому соціальні зміни відбуваються у відповідності з постійним та незмінним природним законом.

Соціальні зміни обумовлені багатьма факторами, однак головним з них є розвиток розуму, тобто інтелектуальна еволюція. Саме тому вивчення історії людського знання є основою дослідження розвитку суспільства. В рамках соціальної динаміки О. Конт обґрунтував два закони - закон «трьох стадій» та закон «подвійний еволюції». Відповідно до закону «трьох стадій», пізнавальна діяльність людей пройшла через три стадії, відповідно до яких О. Конт виділяє три стадії в розвитку суспільства:

1. Теологічна стадія (до 1300) - характеризується пануванням релігії, тут все пояснюється на основі релігійних уявлень. Вся істина про природу і суспільство вже сказана в священних книгах (Біблія, Коран і т.д.). На цій стадії розвитку суспільної свідомості домінує релігійна міфологія. Людина прагне до абсолютного пізнання вражаючих його уява явищ і пояснює їх дією абсолютних надприродних сил. Звідси питання моралі та політики вирішувалися на базі релігійної свідомості, релігійних цінностей.

2. Метафізична стадія (до 1800 з.). На цій стадії панує метафізика (філософія). Тут вже присутня спроба описати НЕ надприродні сутності, а реальну природу і людину. Однак тут світ пояснюється за допомогою апріорних «першосутностей», «кінцевих причин» і т.п. На даному етапі

головним є критика першої стадії. На цій стадії людську свідомість, по О. Конту, більше оперує не уявою, а поняттями, що відображають реальні процеси зовнішнього світу. Однак через слабкий розвиток науки ці поняття абстрактні. Метафізичний метод, що орієнтується на пізнання реальних явищ, проте не давав вичерпної картини природних та соціальних явищ і не дозволяв остаточно позбутися міфів.

3. Позитивна стадія (з 1800 р). В цей час з'являється таке знання, в якому світ пояснюється через реальні причини. Минулі підходи до пояснення світу змінюються дослідженням його законів. Знання цих законів необхідно, щоб враховувати та передбачати їх дію. Справжня наука поєднує спостереження та передбачення. У раціональному передбаченні мислитель бачив практичне призначення соціології. За часів О. Конта, до ХІХ в. природничі науки вже пройшли теологічну і метафізичну стадії і досягли позитивної, а соціології ще належало це зробити. Для цього треба було звільнити соціологію від метафізики.

Другий закон – закон «подвійний еволюції» - стосується пояснення причин еволюції суспільства. Всі фактори суспільного розвитку О. Конт поділяє на дві групи - первинні (духовні, інтелектуальні) та і вторинні (клімат, раса). При цьому, на його думку, перша група факторів володіє безумовним пріоритетом по відношенню до другої.

Г. Спенсер (1820-1903) - англійський філософ, соціолог - другий «батько-засновник» соціології. Його основні роботи: «Підстави соціології» (1876-1896), «Соціологія як предмет вивчення» (1903) та ін.

Г. Спенсер вперше в історії соціології спробував дати систематичний виклад предмета, завдань та проблематики соціології. Він увів у соціологію багато широко вживаних соціологічних термінів: соціальна система, соціальний інститут, соціальний контроль, структура і функція та інші.

Погляди Г. Спенсера зазвичай характеризуються як «еволюційно-організмична теорія», тому що він найбільш плідно розвинув і з'єднав дві ідеї: 1) суспільство як організм і 2) еволюція суспільства. Центральне поняття концепції Г. Спенсера - еволюціонізм. Г. Спенсер говорив про себе: якщо О. Конт вивчає походження ідей, то я прагну вивчити еволюційні зміни соціальних інститутів. Сам предмет соціології, за Г. Спенсером, це і є вивчення росту, розвитку, будови та функціонування громадського агрегату. Еволюція - джерело будь-якого природного та суспільного явища.

Г. Спенсер простежує еволюцію від простих товариств до більш складних, і проводить думку про посилення диференціації та інтеграції соціальних функцій у процесі суспільного розвитку. Соціальна еволюція виступає як автоматичний і зумовлений процес розвитку та розкладання конкретних соціальних організмів. Соціальний прогрес він бачив у послідовному ускладненні організації суспільства. Чим більше розвинене суспільство, тим воно складніше, тобто більш диференційовано в структурному та функціональному відношеннях. У цьому зв'язку він поділяв суспільства на прості, складні, подвійно складні, втричі складні.

Головний фактор суспільного розвитку він бачив у поділі праці, яке призводить до вищого типу суспільного устрою - «індустріальному суспільству». Г. Спенсер поділяє соціальні структури на дві групи: в одних співпраця людей є примусовим, в інших - добровільна. У зв'язку з цим він ділить суспільства на два типи - «військові» та «промислові» (індустріальні).

«Військовий» тип суспільства характеризується сильним централізованим контролем та ієрархічним порядком влади. Все життя підпорядковане дисципліні (навіть церква тут схожа на військову організацію). Індивід в такому суспільстві примусово підпорядкований соціальному цілому.

У «промисловому» суспільстві переважаючими є промисловість та торгівля, в ньому з'являється політична свобода, а соціальна організація стає більш гнучкою. У такому суспільстві влада виступає як вираження волі індивідів, а їх об'єднання стає добровільним.

В історії соціології надається більше значення теорії Г. Спенсера про закономірну еволюцію від військового суспільства, заснованого на примусовій («механічній») кооперації, до індустріального, що базується на добровільній («органічній») кооперації. Він у цілому дав реальну картину історичного процесу, що відображає перехід від суспільства з переважаючим натуральним господарством і жорстокою ієрархічною системою до суспільства, заснованого на товарному виробництві й розподілі праці. У сучасній соціології ідея поділу товариств на «традиційні» та «індустріальні» є відправною точкою теорії розвитку суспільних систем.

Г. Спенсер прирівняв суспільство живому біологічному організму. Уряд у державі уподібнюється мозку людини: як мозок «керує» життєдіяльністю організму, так уряд керує життєдіяльністю суспільства, збалансовуючи інтереси взаємодіючих між собою станів та інших соціальних груп. Торгівля порівнюється з кровообігом, а кров'яні тільця - з грішми. Телеграфні дроти,

що несуть інформацію та сприяють життєзабезпеченню суспільства, порівнюються з нервовою системою живого організму і т.п. При цьому всяке розвинуте суспільство має три системи органів: продуктивну, розподільчу та регулятивну. Регулятивна система в особі держави забезпечує підпорядкування складових частин цілому. В якості специфічних частин суспільства він виділяв установи (соціальні інститути): домашні, обрядові, політичні, церковні, професійні та промислові. Всі вони є продуктом повільної еволюції. Всяка установа складається як стійка структура «соціальних дій».

В) Класичний етап в соціології

Протягом усього XIX ст. соціологія швидко розвивається. Вже на рубежі XIX-XX ст. вона перетворюється на загальноновизнану науку. К. Маркс, Е. Дюркгейм, Ф. Теніс, М. Вебер, Г. Зіммель та інші мислителі надали в цей період вирішальний вплив на формування соціології як науки. Соціологія знаходить свій специфічний предмет дослідження та методи пізнання. З'являється велика кількість теорій, методик, напрямів та шкіл всередині соціології. З кінця XIX в. соціологія стає університетською дисципліною. Перша кафедра соціології була відкрита в Чиказькому університеті А. Смоллом в 1892 р. У 1984 р в Парижі відбувся перший конгрес Міжнародного інституту соціології. Починають виходити соціологічні журнали, з'являються перші центри соціологічних досліджень - Лондонське соціологічне товариство (1903), Американське соціологічне товариство (1905), Німецьке соціологічне товариство (1909) і т.д.

У класичний період свого становлення соціологія збагатилася багатьма теоріями та вченнями.

К. Маркс (1818-1883), Ф. Енгельс (1820-1895) своє розуміння сутності людини та суспільства називали історичним матеріалізмом, щоб підкреслити відмінність своїх поглядів від ідеалістичних та метафізичних (натуралістичних) поглядів на історію. Вони підкреслювали, що дослідження історичного процесу треба починати з вивчення життя реальних людей з їх потребами та інтересами, що знаходяться у взаємному спілкуванні та взаємодії. Сукупність суспільних зв'язків та відносин і утворює те чи інше суспільство.

Особистість в марксизмі трактується як «сукупність всіх суспільних відносин». Таким чином, «зведення індивідуального до соціального» є найважливішим принципом марксистської соціології і вважається головною умовою об'єктивного аналізу людської історії.

Марксизм заперечує вирішальну роль ідей та окремих особистостей в історії, однак наполягає на вивченні матеріальної основи та матеріальних мотивів людської діяльності. Згідно матеріалістичного розуміння історії, визначальну роль у житті суспільства відіграє спосіб виробництва матеріальних благ, завдяки якому задовольняються різні потреби людей. В основі суспільства лежать не ідеї, як вважали ідеалісти, а матеріальні продуктивні сили (людина, засоби виробництва) і відповідні їм виробничі відносини (відносини людей в процесі виробництва). Характер останніх проявляється в суспільному розподілі праці та конкретній формі власності. Існування людей зумовлюється не тільки навколишнім середовищем (природою), як усього тваринного світу, а й певним способом матеріального виробництва. Послідовна зміна цих способів виробництва, що обумовлюється суспільними потребами і кладеться марксизмом в основу періодизації історії. Для пояснення макросоціальних змін був запропонований закон відповідності виробничих відносин рівню та характеру розвитку продуктивних сил. Відповідно до цього закону прогрес в знаряддях праці призводить до зміни виробничих відносин (зокрема, форм власності на основні засоби виробництва) і надбудовних явищ (форм суспільної свідомості, державного устрою, ідеологій і т.д.). Марксизм підкреслює провідне значення соціально- економічної структури в суспільному житті: серед усіх суспільних відносин в якості головних виділяються матеріальні відносини, що складаються та проявляються незалежно від свідомості і волі людей (економічні та виробничо-технологічні відносини). Над ними надбудовуються ідеологічні відносини, що складаються свідомо (політичні, правові, конфесійні та ін.).

Марксизм широко використовує поняття «суспільно-економічна формація» для позначення конкретно-історичного типу суспільства з притаманними йому способом виробництва, соціально-класовою структурою, політичною системою і духовною сферою. Кожна суспільно економічна формація (первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, буржуазна, комуністична) є певним історичним етапом у розвитку людства і одночасно являє собою соціальну систему. Системоутворюючим елементом такої соціальної системи є спосіб виробництва. Соціальна історія представлена в марксизмі як природно-історичний процес, заснований на послідовній та закономірній зміні суспільно економічних формацій.

Об'єктивні закономірності розвитку суспільства виявляються у класовій боротьбі як головному джерелі переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої. Таким чином, К. Маркс та Ф. Енгельс стали

одними із засновників конфліктологічної напрямку в соціології. З погляду марксизму, соціальні суперечності та конфлікти - це не тимчасове і локальне, а постійне та повсякденний стан суспільного життя. Вони пронизують все суспільство та всі його структурні елементи: в економіці - це конфлікт між постійно зростаючими продуктивними силами і відстаючими від них на певному етапі виробничими відносинами, в соціально політичній сфері - це боротьба класів та ідеологій.

К. Маркс і Ф. Енгельс сформулювали одну з перших концепцій стратифікації у вигляді соціально-класової теорії. Класовий підхід до аналізу суспільного життя був покладений в основу соціального аналізу. Так, вони виділяли як головні елементи соціальної структури суспільства ті чи інші класи, боротьба між якими становить основний зміст всієї соціальної життя даної епохи. Кожній суспільно-економічній формації (крім первіснообщинної та комуністичної) притаманні свої класи - основні та неосновні. Наприклад, в епоху К. Маркса і Ф. Енгельса в якості основних класів визначалися буржуазія і пролетаріат (у рабовласницьку епоху - раби та рабовласники, при феодалізмі - феодала та селяни). Боротьба класів у вигляді повстань і політичних революцій постає як прояв глибинної соціальної революції, яка розгортається за законом відповідності характеру виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил.

Матеріалістичне розуміння історії дозволило марксизму виділити економічне життя суспільства, розкрити його місце та роль в соціальному житті, однак це часто супроводжувалося недооцінкою духовних чинників суспільного розвитку. Марксистське вчення про класи та класову боротьбу дозволило краще зрозуміти соціальну динаміку, але водночас мимоволі зводило всю соціальну історію до історії боротьби класів. Акцент на суперечностях і конфліктах, з одного боку, дозволив виявити й описати потужне джерело суспільного розвитку, підкреслити місце та роль соціальних революцій в історії, а з іншого - призвів до недооцінки еволюційних форм соціального розвитку, до заперечення ролі соціальної єдності та згоди.

Е. Дюркгейм (1858-1917) – французький філософ та соціолог, представник соціологічного позитивізму кінця XIX - початку XX ст. Він продовжив розробку теорії суспільства як єдиного соціального організму. Ним розроблені методологія та методи соціологічних досліджень, що дозволило підвести під соціологічні теорії емпіричну базу. З ім'ям Е. Дюркгейма пов'язують введення в соціологію терміна «прикладна

соціологія». Іноді його називають справжнім засновником наукової соціології.

З точки зору Е. Дюркгейма, суспільство є результатом взаємодії індивідів, проте, раз виникнувши, суспільство вже існує як самостійна реальність, впливає на індивідів і має специфічні властивості. Наприклад, при народженні індивід знаходить готові закони та звичаї, правила поведінки, мову і т.д., що функціонують незалежно від нього. Ці образи думок і дій, факти колективної свідомості (колективні уявлення) існують самостійно, тобто об'єктивно. Суспільство як реальність як би співіснує поряд з індивідами і детермінує їх дії. Суспільство не зводиться до простої суми складових його індивідів, а навпаки, пріоритетно по відношенню до них.

Е. Дюркгейм одним з перших спробував теоретично обґрунтувати специфічний предмет соціології. На його думку, предметом соціології є особлива реальність, якої досі не займалася жодна з існуючих наук. Її основу складають соціальні факти, які не можна звести до фізичної, психологічної та іншої реальності. Головними ознаками соціальних фактів є: 1) об'єктивне, незалежне від індивіда, існування і 2) здатність чинити на індивіда примусовий тиск. З точки зору Е. Дюркгейма, соціальна дійсність також «реальна», як і природна реальність і тому підпорядковується певним законам. При цьому Е. Дюркгейм вимагав пояснювати «соціальне соціальним», що означало застосування специфічного соціологічного методу: «соціальні факти потрібно розглядати як речі», тобто вивчати їх не шляхом інтроспекції, а ззовні, через зовнішні ознаки.

Існують два види соціальних фактів:

- 1) «морфологічні» соціальні факти (щільність населення, частота та інтенсивність контактів, наявність шляхів сполучення і т.п.);
- 2) «духовні» соціальні факти - «колективні уявлення» (релігія, мораль, право і т.д.).

Основним способом існування соціальних фактів є соціальні інститути, тому Е. Дюркгейм дає таке визначення соціології: «Соціологію ... можна визначити як науку про інститути, їх генезис та функціонування». Будь-які соціальні факти треба вивчати статистично.

У своїх дослідженнях Е. Дюркгейм поєднував еволюціоністський та структурно-функціональний підходи до вивчення соціальних явищ. Перший підхід знайшов своє застосування в типології товариств, у розумінні складних суспільств як комбінації простих, в поясненні соціальних інститутів

з допомогою звернення до їх «елементарних» форм. Другий - знайшов свій вияв у розробці структурної-функціонального аналізу. При цьому під функцією він розумів відповідність того чи іншого явища певній потреби соціальної системи.

Ідея соціальної солідарності є центральною соціологічною ідеєю, яка проходить через усю творчість Е. Дюркгейма. Її розуміння пов'язане з відповіддю на головне питання: «Які такі зв'язки, які об'єднують людей один з одним?». Робота Е. Дюркгейма «Про поділ суспільної праці» (1893) присвячена цій темі. Він простежує вплив суспільного поділу праці на соціальну солідарність людей у суспільстві. При цьому він відштовхується від ідеї двох типів суспільства - традиційного та сучасного. Він вводить і описує два типи солідарності, яким відповідають дві форми громадської організації:

1. *Механічна солідарність* – це солідарність внаслідок подібності: індивіди подібні один одному і взаємозамінні. Такий тип солідарності існує в примітивних, архаїчних суспільствах, на клановій та територіальній основі, з відносно малим об'ємом населення і відносно низькою матеріальною та моральною щільністю. У подібних суспільствах панує репресивне право. Таким чином, механічна солідарність заснована на повному розчиненні індивідуальної свідомості в колективній свідомості. Соціальні зв'язки регульовані репресивними санкціями, переважанням кримінального права з високим ступенем релігійності.

2. *Органічна солідарність* - це така згуртованість колективу, яка виростає з громадського поділу праці, диференціації членів спільноти. Тут вже індивіди відрізняються один від одного, існує автономна воля та індивідуальне рішення. У подібних суспільствах, на основі злиття ринків та зростання міст з великим обсягом населення і високою матеріальною та моральною щільністю вже панує кооперативне право (цивільне, адміністративне, конституційне), кооперація і співпраця. Колективна свідомість тут носить не всеосяжний характер, так як індивідуальна свідомість стає відносно самостійною та активно бере участь у колективній житті, зростає секуляризм суспільної свідомості орієнтованої на людину (зв'язок з інтересами людини та відкритість для обговорення), надання вищої цінності гідності індивіда та рівності можливостей.

З точки зору Е. Дюркгейма, соціальна солідарність в будь-якому співтоваристві - це головне, що цементує та згуртовує людський колектив. При цьому в ході людської історії зміна цих двох типів соціальної солідарності постає як закономірність, в основі якої лежить поділ праці. Само

поділ праці, або соціальна диференціація, є результат поєднання двох явищ (причин): 1) збільшення обсягу суспільства (зростання числа індивідів на даній площі) та 2) збільшення матеріальної і моральної щільності суспільства (інтенсифікація обмінів та комунікацій). Чим більше індивідів пробують жити разом, тим сильніше їх боротьба за існування. Проте суспільна диференціація якраз і є той мирний спосіб, за допомогою якого в суспільстві розв'язується дана проблема.

Вирішальну роль у справі соціальної інтеграції Е. Дюркгейм відводив ідеалам та віруванням («колективним уявленням»). «Колективна свідомість» виступає як джерело і регулятор суспільного життя та суспільного розвитку. Суспільство для індивіда виступає як Бог.

Колективні уявлення - це емоційно забарвлені загальні вірування та ідеї. З його точки зору, не індивід, а суспільство є носієм почуттів та уявлень. Особливо сильною колективна свідомість є в примітивних суспільствах. Тут її могутність пов'язано з загальною поширеністю: вона покриває велику частину будь-якої індивідуальної свідомості. При органічній солідарності сфера буття колективної свідомості скорочується, в результаті чого розширюється зона індивідуальної інтерпретації соціальних закономірностей.

У роботі «Самогубство» (1897) Е. Дюркгейм продовжує аналізувати товариство з соціологічної точки зору. Поряд з нормальним розподілом праці він зазначає в історії суспільства і «ненормальні форми поділу праці». Однією з таких форм є «аномія» - відсутність чіткої моральної регуляції поведінки людей, відсутність, нестійкість соціальних і моральних норм, що регулюють відносини між індивідами і суспільством, що призводить до викидання частини населення «за» межі суспільства та викликає конфлікт особи з суспільством, породжує відчуття безглуздості і відчаю, породжені суспільними умовами (дефіцит соціальної солідарності, як наслідок - девіантна поведінка, в т.ч. – самогубство). Е. Дюркгейм робить важливий висновок, причини соціальних фактів не в індивідах, не в психіці, не в кліматичних або сезонних явищах, а в суспільстві, членами якого людина є.

Аномія (буквально - безнормність, беззаконня) - це такий стан суспільства, коли частина членів суспільства, знаючи про існування обов'язкових норм, порушують їх або ставляться до них байдуже. Е. Дюркгейм шукає пояснення аномії в неідпрацьованості правил або в їх порушенні. Він одні соціальні факти (самогубства) пояснює за допомогою інших соціальних фактів, не вдаючись до психологічних або біологічних

понять. Зібравши великий фактичний матеріал, Е. Дюркгейм показав і довів, що число самогубств у різних соціальних групах неоднаково (у католиків їх менше, ніж у протестантів; у городян більше, ніж у селян тощо). Е.

Дюркгейм співвідносить рівень самогубств з рівнем інтеграції (солідарності, згуртованості) суспільства: чим вище рівень інтеграції, тим нижче рівень самогубств, і навпаки, - чим вище рівень аномії, дезорганізації суспільства, тим вище рівень самогубств.

М. Вебер (1864-1920) – німецький соціолог та політолог, широко відомий своїми роботами в галузі соціології, політології та релігієзнавства: «Господарська етика світових релігій» (1916-1919), «Політика як професія» (1919), «Господарство і суспільство» (1921).

Відправний пункт в соціології М. Вебера - діюча людина, яка являє собою «атом соціальних наук». М. Вебер визначає соціологію як науку, яка займається вивченням соціальної дії. Соціологія «розуміє» соціальну дію і тим самим прагне пояснити його причину. При цьому розуміння означає пізнання дії через пояснення її суб'єктивного сенсу. Разом з «суб'єктивним сенсом» представляється все різноманіття ідей, ідеологій, уявлень і т.п., регулюючих та направляючих людську діяльність. У силу цього погляди М. Вебера називають «розуміючою соціологією».

Основні категорії розуміючої соціології - поведінка, дія та соціальна дія. Згідно Веберу, поведінка - загальна категорія діяльності. Діяльність стає дією, якщо діючий пов'язує з ним суб'єктивний сенс. Дія стає соціальною дією, коли мається на увазі сенс який співвідноситься з діями інших людей та на них орієнтується. При цьому виділяється дві головні ознаки соціальної дії:

1. Раціональність, усвідомленість. Дія соціальна, «якщо і оскільки діючий чи діючі пов'язують з ним певний суб'єктивний сенс».
2. Орієнтація на поведінку інших. Дія соціальна, якщо її «віднесено до поведінки інших і цим орієнтована в своєму протіканні». Відповідно до критерію усвідомленості М. Вебер виділив чотири види соціальної дії.
 1. Целераціональне дія - «модель» людської дії. Тут усвідомлені як цілі, так і засоби. Це така дія, яка характеризується ясністю та однозначністю усвідомлення суб'єктом своєї мети, співвіднесені з раціонально осмисленими засобами по їх досягненню. Ця дія має на увазі також чітке уявлення результатів дії. Таким чином, целераціональною дією є така як би повністю раціональна дія. Цей тип дії найбільш розвинений в економічній сфері.
 2. Ціннісно-раціональне дія заснована на вірі в безумовну цінність самого дії, безвідносно до його результатів. У ціннісно-раціональному дія людина

рухається до мети, порівнюючи засоби досягнення цілі не тільки із зовнішнім світом, а й зі своїми суб'єктивними цінностями - етичними, естетичними, релігійними. Чисто ціннісно-раціонально діє той, «хто, не рахуючись з передбачуваними наслідками, діє у відповідності зі своїми переконаннями та виконує те, чого, як йому здається, вимагають від нього борг, гідність, краса, релігійне розпорядження чи важливість якої-небудь справи», це тип дій Христа. У порівнянні з попереднім типом дії, тут присутній неповна усвідомленість, так як свідомість зумовлена цінністю (а цінність не піддається критичному осмисленню).

3. Традиційна дія заснована на звичці до певних дій. Така дія не опосередкована цілеполаганням. Це майже автоматичні дії, орієнтовані на звичне, що повторюється. Суб'єкт поводить за традицією, і йому немає потреби ставити перед собою мету, визначати цінності та відчувати емоційне збудження. Це дія, що формується на основі наслідування тим або іншим зразкам поведінки, закріпленим в культурній традиції і не підлягає раціональній критиці.

4. Афективна дія. Тут домінантою дії є емоційний стан суб'єкта (пристрасть, страх, гнів). Вчинок визначається не метою або системою цінностей, а емоційною реакцією суб'єкта за певних обставин. Основна функція такої соціальної дії - зняти напругу. Такий тип дії зазвичай притаманний людям в натовпі, на мітингу і т.д. Поведінка з афективною типом дії знаходиться на кордоні осмисленого, за межами якого вчинок перестає бути соціальним.

Тільки ціннісно-раціональні та целераціональні дії є соціальними діями в веберовском розумінні.

Як зазначає М. Вебер, описані чотири ідеальних типу дії не вичерпують собою всього різноманіття людської поведінки, проте їх можна вважати найхарактернішими.

М. Вебер розташував чотири типи соціальної дії в порядку убавання раціональності, так як, з його точки зору, раціоналізація соціальної дії є тенденцією самого історичного процесу. При цьому головна тенденція раціоналізації соціальної дії та взаємодії полягає в наступному. У традиційних суспільствах люди підпорядковувалися вдачі та звичаям, а в сучасному суспільстві вони слідуєть власним потребам та інтересам. Крім того, відбувається поступове витіснення ціннісно-раціональної поведінки на користь целераціонального, при якому вже вірять не в цінності, а в успіх. Раціоналізація суспільного життя розглядається М. Вебером як доля західної цивілізації.

Зростання ролі целераціональної дії проявляється насамперед в економіці, політиці, науці та культурі. Так, проникнення науки в усі сфери суспільного життя є свідченням універсальності цивілізації сучасного суспільства. Сучасний індустріальний тип суспільства відрізняється від традиційних тим, що в ньому панує формально-раціональне начало. Рух до формальної реальності - це рух самого історичного процесу.

М. Вебер простежує зростання раціональності в житті суспільства на прикладі самих різних сторін суспільного життя. У політичній сфері він виділяє типи панування (легальний, традиційний і харизматичний) і види політичного лідерства у відповідності зі своїм трактуванням соціальної дії (легальний, традиційний і харизматичний). У релігійній сфері формулює закон, згідно з яким ступінь раціоналізації суспільного життя обернено пропорційна силі впливу релігії (відбувається поступова десакралізація суспільного життя). Саме дії в економічній сфері свідчать про неухильну раціоналізацію суспільного життя.

Соціологія М. Вебера включає в себе не тільки концепцію розуміння, а й вчення про ідеальний тип, а також постулат свободи від ціннісних суджень. Ідеальний тип - якась ідеальна модель того, що найбільш корисно людині та об'єктивно відповідає його інтересам, сутність оптимальних суспільних станів (влади, міжособистісного спілкування і т.д.). Ідея ідеального типу була викликана необхідністю вироблення понятійних конструкцій, які допомагають досліднику орієнтуватися в різноманітті емпіричного матеріалу. Ідеальний тип фіксує «культурний сенс» того чи іншого соціального явища та виконує евристичну функцію в науковому дослідженні.

Свобода від ціннісних суджень. М. Вебер розмежовує два інтелектуальних акту - віднесення до цінності та оцінку. Віднесення до цінності - це переклад індивідуального враження про будь-яке явище в об'єктивне та загальнозначуще судження. Таке перенесення відповідає вимозі, що наука про суспільство повинна бути вільна від оціночних суджень. Однак це не означає, що кожен вчений повинен відмовитися від власних оцінок та смаків, тобто оцінки явищ. Теза про неминучу зв'язку пізнання з цінностями та інтересами дослідника приводить М. Вебера до понять пізнавального інтересу, ціннісної ідеї та інтересу епохи. Пізнавальний інтерес зумовлює вибір та спосіб вивчення емпіричного об'єкту. Ціннісна ідея визначає специфічний спосіб світобачення (соціокультурний контекст наукового дослідження).

Інтерес епохи - це більш стійке та об'єктивне, ніж просто особистий інтерес того чи іншого дослідника, але одночасно це щось більш суб'єктивне, ніж неокантіанська «цінність» (надісторична інтерес). У кожен історичний період будь-яка з цінностей є визначальною у пізнанні. Ідеї та інтереси, які визначають спрямованість та мету дослідження, змінюються, що і знаходить своє вираження в ідеальних типах. Таким чином, ідеальний тип є «інтерес епохи», який виражений у вигляді якої-небудь теоретичної конструкції.

Ідеальний тип не витягується з емпіричної реальності, а конструюється як теоретична схема, але у вигляді «утопії». Такі поняття, як «капіталізм», «християнство», «економічний обмін» і т.п., по М. Веберу, являють собою ідеально-типові конструкції, які створюються для інтерпретації індивідуальних історичних явищ. При цьому ідеальний тип виконує функцію типізації, а не опису закономірних зв'язків.

Георг Зіммель (1858, Берлін - 1918) - німецький філософ і соціолог, один з головних представників пізньої «філософії життя».

Чиста (формальна) соціологія, вважав Г. Зіммель, вивчає форми усупільнення, або форми соціації, які існують в будь-якому з історично відомих товариств. Це відносно стійкі і повторювані форми міжлюдської взаємодії.

Через створення науково обґрунтованих понять Зіммель бачив шлях до утвердження соціології як самостійної науки. Форми соціального життя - це панування, підпорядкування, суперництво, поділ праці, освіта партій, солідарність і так далі. Всі ці форми відтворюються, наповнюючись відповідним змістом, в різного роду групах і соціальних організаціях, як держава, релігійна громада, сім'я, економічне об'єднання і так далі. Зіммель вважав, що чисті формальні поняття мають обмежену цінність, а сам проект формальної соціології лише тоді може бути реалізований, коли ці виявлені чисті форми соціального життя будуть наповнені історичним змістом.

Зіммель охарактеризував основні форми соціального життя:

1. Соціальні процеси - до них відносять постійні, незалежні від конкретних обставин їх реалізації явища: підпорядкування, панування, змагання, примирення, конфлікт і так далі.
2. Соціальний тип (наприклад, цинік, бідняк, аристократ, кокетка).
3. «Моделі розвитку» - універсальний процес розширення групи з посиленням індивідуальності її членів. У міру зростання чисельності, члени групи все менше і менше стають схожими один на одного. Розвиток індивідуальності супроводжується зменшенням згуртованості групи та її

єдності. Історично розвивається в бік індивідуальності за рахунок втрати індивідами їх унікальних соціальних характеристик.

Класифікація форм соціального життя за ступенем їх віддаленості від безпосереднього потоку життя:

1. Найближче до життя знаходяться спонтанні форми: обмін, особиста схильність, наслідування, поведінку натовпу і інші.
2. Кілька далі від потоку життя, тобто від громадських змістів, стоять такі стійкі і незалежні форми, як економічні та інші форми державно-правових організацій.
3. Найбільшу дистанцію від соціального життя зберігають форми «ігрові». Це чисті форми асоціації, що представляють собою не просто розумову абстракцію, а реально зустрічаються в соціальному житті форми: «старий режим», тобто політична форма, яка пережила свого часу і не задовольняє запитам беруть участь індивідів; «Наука для науки», тобто знання, відірвані від потреб людства, що перестали бути «знарядям в боротьбі за існування».

Інтелектуалізація суспільства і розвиток грошового господарства являють собою, згідно Зиммелю, є свідомством посилення розриву між формами і змістами сучасного суспільства, свідомством зростаючого спустошення культурних форм, що супроводжується індивідуалізацією і збільшенням людської свободи. При цьому зворотною стороною інтелектуалізації стає зниження загального рівня духовного життя, а зворотним боком розвитку грошового господарства стає відчуження працівника від продукту своєї праці. Найбільш яскраво спустошення культурних форм і їх відрив від змісту проявляються в великих містах, де живуть виробництвом для ринку і роблять людей розважливими, вільними, але самотніми і покинутими. Великим містам і особливостям внутрішнього світу їхніх мешканців присвячена робота Зиммеля «Великі міста і духовне життя».

Г) Сучасний етап

Соціологія виникла та розвивалася як єдність і боротьба різних шкіл та теорій. Сьогодні існує безліч соціальних теорій, напрямків та шкіл. Різні школи та теорії конкурують одночасно взаємодоповнюють один одного. Наприклад, функціоналізм та конфліктологія підходять до аналізу суспільства прямо з протилежних сторін, але і та, і інша концепції успішно «працюють» в соціології. Розберемо найважливіші концепції сучасної соціології.

Соціал-дарвіністські концепції. Цей різновид соціологічних концепцій виникнув як спроба поєднання історико-еволюційного підходу до суспільства зі структурно-функціональним аналізом.

Л. Гумплович (1838-1909) - польсько-австрійський соціолог та юрист, його роботи «Расова боротьба» (1883), «Основи соціології» (1899) та ін. Л.Гумплович спробував описати соціальні процеси в термінах соціопсихичної групової взаємодії. Об'єкт соціології - соціальна група, а предмет соціології - дослідження системи їх взаємовідносин (цим соціологія відрізняється від філософії історії, що досліджує все людство в цілому). Соціальна група - надіндивідуальна реальність, яка визначає поведінку індивідів цілком та повністю.

Соціальні групи поділяються на прості (вихідні, початкові, примітивні) - спільноти людей, що володіють яскраво вираженими антропологічними та етнічними ознаками (первісні орди, племена і т.п.), та складні (групи другого порядку) - стани, класи, держави. Будь-який індивід є реальністю «другого порядку», тобто є продуктом групового досвіду.

Соціальні групи постійно борються між собою за вплив, виживання та панування. Постійна і нещадна боротьба є нормальним взаємозв'язком між групами. Саме суспільство є продуктом завоювання одних соціальних груп іншими. Соціальні конфлікти та суспільна нерівність людей обумовлюють біосоціальну нерівність рас («раса» у Л. Гумпловича означає «націю», «народ»).

Л.Гумплович відкидає теорію класової боротьби, протиставляючи їй доктрину боротьби «рас». У підпорядкуванні слабких проявляється закон боротьби за існування.

В історичному розвитку первісна боротьба між ордами, в результаті якої з'являється держава, поступово змінюється боротьбою між державами та всередині держав. Таким чином, міжгрупові конфлікти не зникають у суспільстві, а лише набувають нової форми (межплеменна війна змінюється класовою і т.д.). Основна причина боротьби - економічні мотиви, боротьба за матеріальні потреби та життєві ресурси.

Л. Гумплович ввів в обіг термін «етноцентризм» («Расова боротьба», 1883) для пояснення міжособистісних та суспільних відносин, що складаються всередині примітивного співтовариства і відносин між групами. Якщо для відносин всередині групи характерні згуртованість, солідарність, висока повага до вироблених усередині групи моральних, естетичних, релігійних та інших цінностей (*позитивна компліментарність* -

неусвідомлена симпатія до якихось людей), то для відносин між групами характерні недовіра, презирство, ворожість (антипатія до людей інших етнічних груп - *негативна компліментарність*).

Г. Ратценхофер (1842-1904) - австрійський військовий діяч, філософ, соціолог. У своїх роботах «Сутність і мета політики» (1893), «Соціологічне пізнання» (1898), «Соціологія» (1907) роздивляє соціологію як особливу філософську науку (макросоціологія), яка виступає в ролі основи всіх соціальних наук та практичної політики. Соціологія покликана виявити й описати фундаментальні суспільні закони.

Якщо у Л. Гумпловича конфлікт непереборний, то у Г. Ратценхофера подолання соціальних конфліктів досяжно на основі «приведення у взаємну відповідність індивідуальних та соціальних інтересів».

Останнє розглядається ним як базовий закон соціології. При цьому основними явищами та процесами соціального життя є: розмноження та збереження індивідів, зміна індивідуальних і соціальних типів, расова диференціація, абсолютна ворожість рас та боротьба за існування, панування і підпорядкування і т.д. Багато тези Г. Ратценхофера лягли в основу майбутньої дисципліни - геополітики (суспільно-історична значимість насильства, історія суспільства як боротьба рас, війна як форма розвитку суспільства і т.д.).

У. Самнер (1840-1910) - американський соціолог. Основні принципи соціології У. Самнера: неухильний та автоматичний характер суспільної еволюції, всесилля та універсальність природного відбору і боротьба за існування. Звідси випливає, що наростання майнової нерівності не є перешкодою соціальному прогресу, а, навпаки, являє собою передумову й умову суспільного прогресу. Первинним чинником у взаємодії людей є звичаї та народні традиції, які складаються шляхом боротьби людей між собою і з навколишньою природою. Основоположними мотивами дій людей є голод, сексуальна пристрасть, честолюбство та страх.

З точки зору У. Самнера, суспільство - це конгломерат конкуруючих груп, які прагнуть здійснити основну мету свого життя – підтримання життя. Ним був розроблений понятійний апарат («Народні звичаї», 1906) для аналізу змісту та взаємин між соціальними групами («ми-групи» і «вони-групи»). На основі поняття «етноцентризм» У. Самнер показав, що «ми-група» функціонує на основі відносин згоди, тоді як у ставленні до «вони-груп» проявляється ворожість. Стихійна природа всіх соціальних процесів унеможливорює регулювання людьми власного життя в суспільстві.

До переваг соціал-дарвинистських концепцій можна віднести прагнення виявити єдність законів суспільства та живої природи, підкреслення ролі конфліктів у житті суспільства і т.д. До недоліків можна віднести зведення соціальних закономірностей до біологічних (натуралізм, редукціонізм), зведення всього соціального життя до боротьби за виживання (боротьба за існування як основний закон суспільного життя), наголос на суперечливості соціального життя (дисфункціях, а не функціях системи), що неминуче оберталось однобічністю в поглядах на соціальне життя.

Психологічні концепції. Кризі біолого-натуралістичних теорій наприкінці XIX ст. сприяло посилення психологічної тенденції. Чисто біологічні моделі структури та функціонування суспільства (соціал дарвінізм, органіцизм) швидко втратили свої позиції, оскільки не враховували один з головних факторів життя суспільства - людську психіку. У соціології складається напрям «психологізм», який прагнув врахувати «психологічний» фактор, визначити з його допомогою сутнісні характеристики людини та суспільства.

Ідея приведення соціального до психологічного була новою в історії суспільної думки. Так, Дж. С. Мілль у полеміці з О. Контом стверджував, що всі соціальні закони можна звести до «законів індивідуальної людської природи». У суспільному житті люди володіють лише такими властивостями, які випливають із законів природи окремої людини і можуть бути зведені до них, тому соціологія має своєю основою психологію. Як і багато інших соціологічних течій, психологічна соціологія ніколи не була єдиною течією. До неї можна віднести такі школи, як психологічний еволюціонізм, інстинктивізм, психологія народів, групова психологія, інтеракціонізм. Всім їм притаманна одна спільна риса - прагнення зводити соціальне до психологічного.

Психологічний еволюціонізм спробував доповнити соціал дарвинистську еволюціоністську схему вивченням психологічних механізмів розвитку та функціонування суспільства.

Л. Уорд (1841-1913) - американський соціолог, перший президент Американського соціологічного суспільства. У своїх роботах «Динамічна соціологія» (1883), «Психічні фактори цивілізації» (1893), «Нариси соціології» (1898) та ін. відстоює точку зору, що у ставленні до історії людства спенсерівській принцип космічної еволюції має бути доповнений ціннісною ідеєю прогресу. При цьому всі соціальні інститути розглядалися їм

як результат розвитку психічних сил. Підставою соціології повинна бути не біологія, а психологія.

Базовим суспільним запитом, Л. Уордом, є прагнення до збільшення насолоди та зменшення страждання. Бажання бути щасливим - основний стимул всіх соціальних рухів, основа суспільних систем. Таким чином, суспільні сили - це, по суті – психічні сили. У підставі дій особистості лежать первинні «бажання» (угамування голоду, сексуальних потреб і т.д.) і вторинні потреби та інтереси (інтелектуальні, моральні, естетичні). Людські бажання, пов'язані із задоволенням голоду та сексу, вони породили працю та обман, які є постійними супутниками людського життя. Обман - різновид праці: спочатку людина обманює тварин, заманюючи їх у яму, потім починає обманювати інших людей. В історії людства величезну роль грає інтелект, однак протилежні інтереси людей призводять до постійної боротьби за існування. Через це єдиною основою формування соціальних інститутів може стати групове почуття безпеки. Соціократія - це ідеальне суспільство, де налагоджений науковий контроль над соціальними силами допомагає колективному розуму суспільства.

Згідно Л.Ф. Уорду, гуманізація капіталізму відбудеться шляхом введення загальної обов'язкової освіти, а фундаментальним законом суспільного розвитку стане боротьба за таку соціальну організацію, в якій метою є загальний добробут, а головним засобом - зменшення соціальних непорозумінь з допомогою всебічного розвитку системи освіти.

Ф. Гіддінгс (1855-1931) - американський соціолог, засновник першої в США кафедри соціології в Колумбійському університеті, автор книг «Принципи соціології» (1896), «Елементи соціології» (1898), «Дослідження з теорії людського суспільства (1922) та ін. Соціологія - «конкретна, описова, історична, пояснювальна наука». На відміну від психології вивчає не індивідуальний розум, а асоціації.

Соціологія - це «наука, яка прагне зрозуміти загальне в цілому і намагається пояснити його за допомогою космічних законів та причин». При цьому суспільство розглядається як «психічне явище, обумовлене фізичним процесом, а тому соціологія повинна поєднати в собі як суб'єктивне, так і об'єктивне пояснення». Суспільство (в первісному значенні цього слова) - сотоварищество, асоціація, загальне життя. Тому соціологічний аналіз суспільних процесів повинен поєднувати в собі вивчення об'єктивно-природних та суб'єктивно-психологічних факторів.

Центральне поняття соціології - «собіподоба свідомість», свідомість роду (колективна свідомість) - почуття тотожності людей один одному, соціальний розум, «свідоме совіднесення іншого до одного роду з собою» (саме воно забезпечує взаєморозуміння та комунікацію людей). Ця свідомість відрізняє соціальну поведінку від чисто економічної, політичної, релігійної поведінки. Свідомість роду є первинною і елементарним суб'єктивним соціальним фактом. По суті справи, мова йде про колективну свідомість – громадська думка, колективні настрої, соціальні цінності і т.п..

Інстинктивізм. Психологічний еволюціонізм виявився малопомітним в історії соціологічної думки, набагато більш впливовим став інстинктивізм. Ідея «соціальних інстинктів» з'явилася з прагнення психології ХІХ в. сконструювати соціум за образом та подобою індивіда, тобто з спроби виявити такі психологічні детермінанти, які могли б пояснити не тільки індивідуальне, але і групову поведінку. У другій половині ХІХ ст. експериментальні дослідження людської психіки показали: особистість детермінована не тільки розумом, але й могутньою підсвідомістю (інстинкт, імпульс і т.п.). Так, психологи Вюрцбургської школи ввели в науковий обіг поняття установки, тобто такого стану свідомості, яка погано піддається логічному аналізу, але регулює відбір та динаміку розумових операцій. Все це призвело до того, що до кінця ХІХ ст. багато дослідників почали інтерпретувати соціальні явища в термінах неусвідомлюваних «інстинктів», «прагнень», «імпульсів». Стрижень інстинктивізму - теорія інстинктів соціальної поведінки. Всі представники інстинктивізму виділяли «базові» інстинкти (З. Фрейд - 2, У. Мак-Дугалл - 20, У. Джемс - 38).

У. Мак-Дугалл (1871-1938) – англо-американський соціолог та психолог. У 1908 р вийшла його робота «Введення в соціальну психологію». Вважається, що саме цього року соціальна психологія затвердилась в якості самостійної дисципліни. У. Мак-Дугалл проводить думку, що теоретичною основою всього суспільствознавства повинна стати «психологія інстинкту». Під інстинктом розумілося «вроджений або природній психофізичний нахил, який змушує індивіда сприймати або звертати увагу на певні об'єкти та відчувати при цьому специфічне емоційне збудження, і діяти по відношенню до цих об'єктів певним чином або принаймні відчуваючи імпульс до такої дії». На його думку, існує 20 основних інстинктів. Кожному інстинкту відповідає певна емоція: інстинкту втечі - емоція страху, війна є прояв інстинкту забіякуватості і т.д. Є складні комбінації інстинктів та емоцій: наприклад, релігія є комбінація інстинктів цікавості, самоприниження та

втечі в поєднанні з емоційними реакціями, властивими батьківському інстинкту (ніжність і ін.).

Головний - стадний інстинкт. Його прояви: зростання міст, масові свята, колективний характер дозвілля і т.п. З інстинктів виводяться основні соціальні інститути (сім'я, торгівля тощо), процеси (війна і т.д.).

Інстинктивізм вплинув на розвиток соціології тим, що привернув увагу до неусвідомлюваних компонентів людської психіки, а також своєю конфронтацією з методологією біхевіоризму. Обмеженість інстинктивізму полягає в тому, що він підміняє соціальні закономірності психічними факторами, а останнім намагається надати виключно біологічний характер.

Психоаналіз. З. Фрейд (1856-1939) - австрійський лікар, психолог. Його роботи: «Тотем і табу. Психологія первісної культури та релігії» (1913), «Психологія мас і аналіз людського Я» (1921) та ін. Духовний розвиток індивіда скорочено повторює хід розвитку людства, звідси кожен несе тягар переживань своїх віддалених предків. Початок та основа психічного життя людини - інстинкти, потяги, бажання (сутнісно властиві людському організму).

Існують два головних, «космічних» інстинкту: 1. Ерос - інстинкт життя, самозбереження, сексу, творчості. Носій статевого інстинкту - загальна психічна енергія, що має сексуальне забарвлення (лібідо, статевий голод). Енергія сексуального потягу може сублімуватися: перетворюватися та переноситися на різні об'єкти і знаходити вихід в різноманітних видах людської діяльності, прийнятних індивідом і суспільством (від фізіологічного акту до поезії і наукової думки). У З. Фрейда держава, релігія, мораль і т.п. - все є сублімацією сексуальної енергії.

2. Танатос - інстинкт смерті, агресії, руйнування. Людське життя - результат боротьби цих двох сил. Психоаналітична техніка направлена на виявлення несвідомих («задавлених») імпульсів, мотивацій, потягів з метою позбавлення пацієнта від неврозів та відновлення душевної рівноваги.

Природа людини спочатку конфліктна, тому що являє собою суперечливу єдність трьох сфер, трьох основних компонентів структури особистості:

1. «Воно» (Ід) - вмістилище несвідомих, ірраціональних реакцій. Це найбільш примітивний елемент в структурі особистості, біологічний по природі, але психофізіологічний по проявах, він неорганізований та керується принципом задоволення. У ньому йде безкомпромісна боротьба Ероса і Танатоса. Це

постачальник енергії для інших сфер особистості. Задоволення потреб наштовхується на опір інших людей, тому вони витісняються, утворюючи область несвідомого в структурі особистості.

2. «Я» (Его) - це організований початок особистості. «Я» як носій заборон та моралі, з одного боку, змушений служити вимогам Ід, а з іншого - враховує зовнішні умови. «Я» сприймає одночасно і несвідомі імпульси Ід і підпорядковується нормативам суспільства.

3. «Над-Я» (Суперего) - виникає на основі «Я», продукт культури. Це як би ідеалізований батько, внутрішній цензор. Завдяки Суперего, «Я» контролює «Воно»: як тільки «Я» хитнеться у бік Ід, негайно заговорить Суперего (докори сумління і т.д.).

Психоаналіз підкреслив роль несвідомого в психічному та суспільному житті, показав, що психіка та свідомість - це різні речі: свідомість вирішує питання, не тільки ті, що пов'язані зі ставленням до світу, до інших, але і свої, внутрішні проблеми. Недоліками психоаналізу є: пансексуалізм, тобто надмірна увага до лібідо, надмірний питома вага статевої енергії в структурі особистості; антиісторизм, тобто особистість і суспільство за структурою незмінні у всі часи; особистість і суспільство перебувають у конфлікті та протиставляються один одному; особистість саморозвивається лише за рахунок власних своїх потенцій.

Неофрейдизм - численні концепції «соціального характеру» - теорії «масової людини», «авторитарної особистості» і т.п., які спираються на положення фрейдизму.

А. Адлер (1870-1937) - австрійський психіатр і психолог, засновник індивідуальної психології. А. Адлер відкинув пансексуалізм своїх попередників та висунув ряд нових положень по «соціологізування» психоаналізу. Наприклад, він відкидає ідею поділу особистості на три інстанції та висуває ідею єдності особистості, підкреслює соціальні, а не біологічні фактори в мотиваційній структурі особистості.

За А. Адлером, комплекс неповноцінності (несвідомий початок) та принцип компенсації та свержкомпенсації складають рушійні сили психологічного розвитку особистості. Біологія будь-якої людини формує комплекс неповноцінності. Однак кожна особистість співвіднесена з усім людством, солідарна з іншими людьми. Тому для будь-якої людини характерно неусвідомлене прагнення до подолання комплексу неповноцінності, народжене соціальними почуттями. Це прагнення проявляється в самоствердженні шляхом стимуляції своїх здібностей. При

цьому різні люди демонструють різні види компенсації, які обертаються різними «стилями життя»:

1. Успішна компенсація комплексу неповноцінності призводить до збігу прагнення до своєї переваги з соціальними потребами та інтересами.
2. Надкомпенсація призводить до надмірного розвитку якоїсь однієї риси в характері особистості та її поведінці.
3. Людина не може з якої-небудь причини компенсувати свій комплекс неповноцінності і тоді зісковзує до неврозу, у нього формується та або інша хвороба.

К. Г. Юнг (1875-1961) – швейцарський психіатр, психоаналітик, соціолог, засновник одного з напрямків глибинної психології («аналітичної психології»). К.Г. Юнг також відмовився від ідеї пансексуалізму та сексуальної етіології неврозів, висунув «аналітичну психологію», де центральним поняттям стало «колективне несвідоме», «архетип» (щось подібне інстинктам тварин, але психологічного характеру).

За К.Г. Юнгом, лібідо - це лише психічна енергія людини взагалі, що визначає інтенсивність психічних процесів особистості та психоенергетичну основу розвитку культури та цивілізації. Таким чином, несвідоме у К.Г. Юнга - це щось більше, ніж у З. Фрейда: воно носить всеосяжний характер. Структура людської психіки: 1) особиста свідомість, 2) колективна свідомість, 3) особисте несвідоме, 4) колективне несвідоме, «розум наших найдавніших предків, спосіб, яким вони осягали життя і світ, богів і людської істоти». Це відображення в індивідуальній душі минулого історичного досвіду. Має багаторівневу структуру - сімейне, національне, расове, загальнолюдське несвідоме. Таким чином, К.Г. Юнг постулював, що в психіці людини - крім індивідуального несвідомого - є більш глибокий шар - «колективне несвідоме» (його зміст - це загальнолюдські першообрази, «архетипи»: образ матері-землі, героя, мудрого старця і т.д.). Це основа снів, міфів, символіки мистецтва. Вони недосяжні безпосередньому сприйняттю і усвідомлюються через їх проекцію на зовнішні об'єкти.

Архетип з грец. - першообраз, модель. Архетипи - це мотиви та їх комбінації, наділені властивістю «всюдисущности»; універсальні психічні схеми (фігури), несвідомо відтворюються та відроджують своє утримання в психічних актах (релігія, міф, символ і т.д.). Архетипи мають не стільки змістовну, скільки формальну характеристику: проникаючи в свідомість, наповнюються виразним та емоційним матеріалом. Архетипи, проникаючи в індивідуальну свідомість, стають виразними і національно-забарвленими, що

робить їх здатними потрясати, вселяти, захоплювати. Розвиток культури та людини є болючий процес придушення інстинктивної природи людей. Звідси - посилення колективних несвідомих ірраціональних сил, психічна інфляція, знеособлення, атомізація і т.п. Все це веде до масових психозів, формуванню «масової людини», настанню ери тоталітаризму.

К. Хорні (1885-1952) - емігрантка з Німеччини в США, лікар та соціолог. Вважала, що суть людини корениться в почутті неспокою (дратівливість, лицемірство, байдужість, жорстокість дорослих по відношенню до дитини та ін.). У результаті замість почуття «ми», співпричетності - формується почуття тривоги, самотності, відчуження.

Основна детермінанта поведінки людини: занедбаність «Я» та прагнення до безпеки і реалізації власних бажань. Отже, джерело невротичних симптомів - це не едипів комплекс, а почуття тривоги. Всім невротикам властиві ригідність реакцій (нездатність пристосуватися до нової ситуації), а також розрив між потенційними можливостями і реальними досягненнями. Джерело «неврозів нашого часу» - конфлікт між цінностями особистості та її реальним становищем у суспільстві, між штучним стимулюванням потреб (мода, реклама тощо) та соціальної та фізіологічної неможливістю їх задоволення.

З конфлікту кожна людина вибирається по-своєму, проте є три основні моделі (стратегії) поведінки:

1. Прагнення до людей, що народжує причетність та спрямованість на досягнення гармонії зі світом.
2. Прагнення від людей, що народжує відчуження побудоване на власних ілюзіях, пріоритеті внутрішньої гармонії.
3. Втечу від людей, засновану на установці руйнування та породжує повстання проти ненависного агресивного навколишнього світу. З цих трьох моделей поведінки випливають три типи конфліктної невротичної особистості - стійкий, усунений та деструктивний.

Е. Фромм (1900-1980) - німецько-американський психоаналітик, філософ, соціолог. Роботи: «Психоаналіз і релігія» (1950), «Марксистська концепція людини», «Мати чи бути» та ін. З точки зору Е. Фромма, в ході еволюції людина частково втрачає свою «безпосередньо інстинктивну основу» і знаходить нові якості, обумовлені соціальним середовищем. Відмінності в характері людей створюють не біологічні потреби (голод, спрага, секс), а соціально обумовлені (любов, жага влади і т.п.). Людина не визначена біологічно і не зводиться до соціального - в цьому його відмінність

від інших живих істот та його трагедія. Самосвідомість перетворила його в чужака в цьому світі (почуття самотності, страху та ін.). Розірвавши природні зв'язки з природою, людина назавжди стає рабом «дихотомії існування»: має безліч потенцій, але за своє коротке життя не може їх реалізувати; він - частина суспільства, але не живе в гармонії з ним і т.д. У людини з'являється «свобода від ...» (від інстинктів і т.п.) - новий історичний тип свободи людини. Вся історія людства виступає як протилежність між зростаючою свободою людини від зовнішніх умов та його все зростаючою ізоляцією (породження почуття меншовартості, безпорадності і т.д.). У первісному суспільстві людину рятувала ідентифікація з кланом. У Середньовіччі кожен знав своє місце в соціальній системі і не відчував почуття самотності, відірваності від інших. Ренесанс та Реформація зруйнували стабільність, виникають механізми «втечі від свободи»: садизм, мазохізм, деструктивизм та автоматичний конформізм.

Теорія наслідування. Ще Аристотель відводив наслідуванню найважливішу роль у формуванні людини. Теорія наслідування поставила і спробувала вирішити проблему соціально-психологічних механізмів міжособистісної поведінки. Основна ідея теорії наслідування полягає в наступному: соціальну поведінку неможливо пояснити без ідеї наслідування.

Г. де Тард (1843-1904) - французький криміналіст та соціолог. Його називають родоначальником соціальної психології. Він вважається найбільш відомим представником психологічного напрямку в західній соціології. У роботах «Закони наслідування» (1890), «Соціальна логіка» (1895), «Етюди по соціальній психології» (1898), «Думка і натовп» (1901) та ін. проводить думку, що суспільство є продуктом взаємодії індивідів, але при цьому відкидає еволюціоністську модель суспільства. З точки зору Г. Тарда, біда соціології як раз в тому й полягає, що вона змішує «закони суспільства» (закони відтворення явищ) та «закони історії» (закони розвитку явищ).

Соціологія - це «просто колективна психологія», «інтерпсихологічна» дисципліна. Одне з головних завдань соціології - вивчення соціальної взаємодії. Гетерогенні «я» з'єднані елементарними соціальними відносинами, які представляють собою передачу вірування або бажання від одного індивіда до іншого.

Найпростіша модель цього - гіпнотичний сон. Тому «суспільство - це наслідування, а наслідування - свого роду гіпнотизм». Існує три форми наслідування: наслідування іншій людині, наслідування сучасному (мода), наслідування звичним зразком (звичай).

Існує три основних соціальних процесу: 1) повторення (наслідування) - найголовніший акт суспільного життя, який відбувається на основі прикладу (взаємне наслідування, наслідування звичаям, ідеалу і т.п.); 2) протиставлення (опозиція) – особиста, приватна форма соціального конфлікту; 3) пристосування (адаптація) - подолання соціального конфлікту. У суспільстві з'являються та поширюються нововведення, які є продуктом індивідуальної творчості. Будь-яке нововведення поширюється шляхом наслідування у вигляді концентричних кіл, що розходяться від центру. У суспільстві діє закон всесвітнього повторення. Коло наслідування має тенденцію нескінченно розширюватися, поки не наткнеться на зустрічну хвилю іншої новації. Зустрічні потоки наслідування вступають у конфлікт, а наслідування змінюється опозицією.

Теорія наслідування дозволила простежити один з механізмів поведінки людини (наслідування як форма соціалізації, залучення індивіда до соціального досвіду; наслідування як механізм впливу та ін.). Однак вона не враховує інші соціально-психологічні механізми впливу та взаємодії. Тут соціальний процес обмежений рамками психологічної взаємодії, тому виникає логічне коло в поясненні поведінки людини: індивід слідує зовнішнім зразкам-нововведень, а останні є продуктом творчої активності індивідів.

Теорії групового (колективного) поведіння. Соціологію завжди цікавили колективні форми поведінки - масові, спонтанні реакції людей на «прикордонні» ситуації (наприклад, стихійні лиха, війна, революція і т.д.). Для колективної поведінки характерні такі риси, як непередбачуваність, незвичність, підозрілість, напруженість і т.д., які можуть призводити до колективного відступу від загальноприйнятих норм поведінки.

Г. Лебон (1841-1931) - французький соціальний психолог, антрополог, археолог. У роботах «Психологічні закони еволюції народів» (1894), «Психологія натовпів» (1895), «Психологія народів і мас» (1896) та ін. висунув один з перших варіантів теорії «масового суспільства». З точки зору Г. Лебона, в кінці ХІХ-початку ХХ ст. європейське суспільство вступає в новий період свого розвитку - «еру юрби» («заміна свідомої діяльності індивідів несвідомою діяльністю натовпу»). За Г. Лебоном, хід думок кожної людини, що знаходиться в натовпі, направляється її загальним настроєм. Характерні риси натовпу: зараженість спільною ідеєю, втрата відчуття відповідальності, нетерпимість, догматизм, сприйнятливність до навіювання, готовність до імпульсивних дій, бездумне слідування за лідером. Масі по її природі завжди потрібен вождь. Чим довше людина перебуває в натовпі, тим

слабкіше у неї відчуття реальності. У натовпі відбувається деперсоналізація та деіндивідуалізація людей, тому впоратися з ірраціональністю натовпу за допомогою розуму неможна. Тут поряд з відступом від групових норм починають діяти власні закономірності – усереднення особистості і т.д. Головна риса людини натовпу - втрата здатності до спостереження, розчинення в масі. Знеособлення призводить до панування імпульсивних реакцій, збільшує роль почуттів, зменшує роль логіки. Втрачається особистий контроль, а звідси зникає і колективний контроль. Поведінкою індивідів у натовпі управляє закон «духовної єдності натовпу», який радикально змінює поведінку індивіда: їм опановує непереборна сила колективної дії, втрачається почуття особистої відповідальності. Поставлені Г. Лебоном проблеми (анонімність, психологічне зараження, риси «людини натовпу») дали поштовх багатьом соціально-психологічним дослідженням.

Таким чином, психологічна соціологія поставила в центр своєї уваги проблеми групової (колективної, громадської) свідомості. Вона спробувала виявити його природу, структуру та функції. Особливу увагу було приділено психологічним механізмам групової взаємодії (зараження, навіювання, наслідування). Все це поклало початок теоретичного та емпіричного дослідження проблем масового суспільства, громадської думки, масових комунікацій і т.д. Однак, звівши соціологію до соціальної психології чи навіть до психіатрії, психологічна соціологія суттєво звузила предметну область соціології та редукувала соціологічну методологію до психологічних методів.

Емпірична соціологія. Головний напрямок в американській соціології в 1920-1950-і рр. Виникає як антитеза надлишкового теоретизування та формалізму, як механізм вирішення нових завдань, які постали перед громадським управлінням (соціальний контроль, прогноз, регулювання суспільного життя та ін.). З XVII ст. виникає потреба в інформації про населення, про матеріальні ресурси і т.п. (для потреб соціального управління). З'являються перші переписи та урядові обстеження населення. Подальша урбанізація та індустріалізація загострили та породили низку соціальних проблем (житлове питання, бідність тощо), які з XVIII ст. починають емпірично вивчатися. У XIX ст. А. Кетле розробив основи соціологічної статистики, а Ф. Ле Пле - заклав основи монографічний методу в соціології. Народилася емпірична соціологія.

У період 1915-1935 рр. в американській соціології домінуюче положення займає Чиказька школа, представники якої намагалися поєднати

емпіричні дослідження з теоретичними узагальненнями. Була висунута установка вивчати те, що реально відбувається в суспільстві («плебейські сюжети»), а не займатися пошуками теоретичних моделей «світлого майбутнього». Це призвело до «методичного вибуху» - перенесенню акценту в сферу методики, техніки та процедур конкретно соціологічних досліджень. Наприклад,

У. Томас і Ф. Знанецкий («Польський селянин в Європі та Америці», 1918-1920) - поставили в центр соціологічного аналізу поняття соціальної ситуації, яка включає три взаємозалежних елементи: об'єктивні умови (соціальні норми і цінності), установки індивіда та групи, визначення ситуації дійовою особою.

В рамках емпіричної соціології сформувалося дві течії:

1. Академічна соціологія, завданням якої ставилося створення систем наукового знання по окремих областях суспільного життя. Переважний інтерес в рамках цієї течії був направлений на фундаментальні проблеми соціального пізнання. Академічна соціологія спочатку орієнтувалася на відкриття універсальних закономірностей у поведінці людини та соціальної організації.
2. Прикладна соціологія, метою якої ставилося рішення чітко визначених практичних завдань. Головна особливість прикладної соціології - це не її зміст і не застосовувані нею методи (вони також наукові), а орієнтація на практичну користь.

2. Основні школи та напрямки в соціології

У другій половині ХХ століття панівне становище в соціологічному знанні зайняли такі напрямки та школи, як структурно-функціональний аналіз, теорії соціального конфлікту, символічний інтеракціонізм та ін.

Структурно-функціональний аналіз – одне з найважливіших та найскладніших напрямків у соціології. Найбільшого впливу досяг у 1950-60-і рр. Структурно-функціональний аналіз - один із способів системного дослідження соціальних явищ та процесів. Тут суспільство виступає як цілісна система, яка вивчається з боку базових структур. Структурно-функціональний аналіз базується на структурному розчленуванні соціальної цілісності, кожному елементу якої надається певне функціональне призначення.

Структура (лат. - будова) - сукупність стійких зв'язків між частинами об'єкта, що забезпечують його відтворюваність у мінливих умовах та

дозволяють йому бути цілим. Структура позначає відносно незмінну сторону будь-якої системи. Визнається, що порядок є «нормальним» засобом підтримки соціальної взаємодії. Розбираються функції та дисфункції соціальних інститутів всередині цілого, але не їх еволюція.

Таким чином, соціальна структура суспільства розглядається як щось стабільне, головне та визначальне в соціальному житті. Тут не індивіди, а соціальні інститути виявляються основними елементами соціальної реальності. Психологія взагалі вилучається з арсеналу пояснення. Соціальне дослідження зводиться до аналізу соціальних ролей, соціальних інститутів, позицій, статусів і т.д. Панує рольова теорія особистості, вивчаються в основному великі соціальні групи. Особистість розглядається з боку громадських відносин, описується в термінах соціалізації. Особистість як би «підганяється» під комбінації соціальних форм, що забезпечує надійне функціонування соціальної системи. Структурно-функціональний аналіз як би знає лише один тип особистості - «конформіст-автомат».

У структурно-функціональному аналізі поняття функції має два значення:

- 1) службова роль («призначення») одного з елементів соціальної системи по відношенню до іншого або до системи в цілому (наприклад, функції держави, права, освіти, мистецтва, сім'ї і т.д.);
- 2) залежність в рамках даної системи, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від змін в іншій її частині (наприклад, зміни у співвідношенні міського та сільського населення розглядається як функція (наслідок) індустріалізації). У цьому сенсі функціональна залежність може розглядатися як вид детермінізму.

В рамках структурно-функціонального підходу були вироблені два головних правила дослідження будь-яких товариств: 1) для того щоб пояснити суть соціального явища, потрібно знайти його функцію, яку воно виконує в більш широкому соціальному контексті; 2) для цього потрібно шукати прямі та побічні наслідки, позитивні та негативні прояви, тобто функції та дисфункції даного явища.

Велике значення в структурно-функціональному аналізі має поняття системи. *Система* - це ряд елементів або компонентів, які протягом певного періоду часу знаходяться в більш-менш стабільною взаємозв'язку. При цьому часто проводиться аналогія між суспільством та людським організмом. Однак переважна увага в структурно-функціональному аналізі приділяється абстрактній теорії соціальних систем.

Т. Парсонс (1902-1979) - американський соціолог-теоретик, заснував та очолив даний напрямок. Основні роботи: «Структура соціальної дії» (1937), «Соціальна система» (1951), «Соціальна система і еволюція теорії дії» (1977) та ін. Для Т. Парсонса одним із центральних завдань соціології є аналіз суспільства як системи функціонально взаємопов'язаних змінних. Жодна соціальна система (суспільство в цілому, виробнича одиниця або окремих індивід) не може вижити, якщо не вирішені її основні проблеми: *адаптація* - пристосування до навколишнього середовища; *цілеорієнтація* - формулювання цілей та мобілізація ресурсів для їх досягнення; *інтеграція* - підтримка внутрішньої єдності та упорядкованості, припинення можливих відхилень; *латентність* (або підтримка зразка) - забезпечення внутрішньої стабільності, рівноваги, самототожності системи. За кожен подібну функцію (проблему) відповідальні певні підсистеми, які включають в себе соціальні інститути, відповідні норми та виконавців норм-ролей. Наприклад, за функцію адаптації відповідає економічна підсистема, такі соціальні інститути, як заводи та банки. Виконавцями норм-ролей тут виступають підприємці та робітники. Відповідно за функцію цілеорієнтації відповідає політична підсистема, партії та рухи, функціонери та рядові члени. Інтегративну функцію виконують інститути соціального контролю, в основному державний апарат, ролі - чиновники та громадяни. За підтримання зразка відповідальна підсистема соціалізації, тобто сім'я, школа, релігія тощо, в якості виконавців норм-ролей тут виступають вчитель-учень. Будь-які соціальні явища, що ведуть до порушення рівноваги соціальної системи, розглядалися Т.Парсонсом як аномальні, що порушують здоров'я суспільного організму. Тому рішуча боротьба з ними - це природна реакція на патологічні відхилення від норми.

Р. Мертон (1910-2003) - американський соціолог, вніс великий внесок у розробку структурного функціоналізму. Розробив концепцію теорій середнього рівня, які є сполучною ланкою між макро- та мікросоціологією. Багато зробив для розробки теорії аномії, девіантної поведінки, соціальної структури, науки, бюрократії, масових комунікацій і т.д. Основні праці - «Соціальна теорія і соціальна структура» (1957), «Соціологія науки» (1973), «Методи вивчення соціальної структури» (1975) та ін.

Р. Мертон розвинув поняття Е. Дюркгейма «аномія». Аномія розглядається ним як стан безнормності (нормативної невизначеності), яка витікає з неузгодженостей в соціальній структурі: різні сегменти соціальної структури пред'являють такі нормативні вимоги індивіду, які не можуть бути задоволені одночасно. Неузгодженість між культурно-схвалюваними цілями

та інституційними нормами, що регулюють вибір засобів для їх досягнення, стало у нього предметом спеціального аналізу.

Типи індивідуальної адаптації до аномії - п'ять ідеально-типових реакцій індивіда на аномію: 1) конформізм, підпорядкування (прийняття цілей та засобів);

2) інновація (прийняття цілей при відкиданні інституційно пропонованих засобів);

3) ритуалізм (прийняття засобів при відмові від цілей);

4) ретритизм (одночасне заперечення схвалюваних цілей та засобів, відхід від дійсності);

5) заколот (повна відмова від старих цілей та засобів зі спробою замінити їх новими).

Слід зазначити, що даний напрямок (як і будь-який інший) має свої сильні сторони та недоліки. Структурно-функціональний аналіз є корисним інструментом для опису суспільства, дає розгорнуту картину соціального життя. До недоліків функціоналізму можна віднести те, що він робить акцент на стабільності системи, а конфлікт чи мінливість в системі залишає в тіні. Такий підхід не дає повної картини соціального життя.

Конфліктологія. Структурно-функціональний аналіз всіляко підкреслює момент стабільності в соціальному розвитку. Проте в сучасній соціології існує і протилежний підхід, який, навпаки, робить наголос на боротьбі різних соціальних груп між собою. З точки зору конфліктології така боротьба і є причина існуючої соціальної структури та відповідних відносин. Найбільш відомі представники теорії соціального конфлікту - К. Боулдинг, Р. Дарендорф, Л. Козер, Ч. Мілс і ін. Вони спиралися на роботи К.Маркса, Л. Гумпловича, Г. Зіммеля, які показали, що стабільність, стійкість, гармонія супроводжуються конфліктністю, боротьбою протиборчих соціальних груп, організацій, особистостей.

Основні аргументи представників теорії конфлікту полягають у наступному. Будь-яке з товариств засновано на примусі одних людей іншими. Розподіл ресурсів знаходиться в руках невеликої групи людей, яка протистоїть всьому суспільству. Політична влада захищає існуючий економічний порядок і тому теж протистоїть суспільству. Звідси випливає, що соціальні конфлікти неминучі, тому що породжуються самою системою суспільних відносин.

К. Боулдинг (1910-1993) в своїй роботі «Конфлікт і захист: Загальна теорія» (1963) розробив поведінкову модель конфлікту, яку називають також загальною теорією конфлікту. За К. Боулдингом, всі конфлікти мають спільну структуру та однакові механізми розвитку. У самій природі людини закладено прагнення до боротьби з іншими людьми, до насильства. Конфлікт - це така ситуація, в якій ворогуючі сторони усвідомлюють несумісність своїх позицій, і кожна зі сторін прагне зайняти позицію, протилежну інтересам іншої сторони.

Глибинна причина соціальних конфліктів лежить в роздвоєності людської свідомості. Всяка громадська боротьба - це лише прояв суперечностей у сфері свідомого та несвідомого. Взагалі, з точки зору мікросоціології, найважливішим джерелом соціальних конфліктів у сфері повсякденності (мікрорівень) є криза системи цінностей на рівні всієї суспільної системи (макрорівень). Наприклад, причина індустріального конфлікту (між буржуазією та пролетаріатом) полягає в протилежності їх ідейно-психологічних настанов, і для розв'язання такого конфлікту необхідно встановити між ними взаєморозуміння.

Л. Козер (1913-2003) - американський соціолог, розробив модель позитивно-функціонального конфлікту, в якій долає негативне ставлення структурно-функціонального аналізу до конфлікту. Л. Козер визначає соціальний конфлікт як «боротьбу за цінності або статусні привілеї, за владу та дефіцитні ресурси, в якій цілі протиборчих сторін полягають не тільки в оволодінні ними, але і в нейтралізації або усунення свого суперника». При цьому Л.Козер підкреслює позитивні функції конфлікту, його стабілізуючу роль у підтримці динамічної рівноваги соціальної системи. В якості основних функцій соціального конфлікту він виділяє такі: 1) інтеграція соціальної структури; 2) збереження солідарності всередині груп; 3) зміцнення міжлюдських відносин; 4) управління соціальними змінами, 5) нормотворчість (конфлікт сприяє створенню нових форм та соціальних інститутів).

Р. Дарендорф (1929-2009) - німецький соціолог, найбільший представник конфліктологічного напрямку. Основні праці - «Соціальні класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1957), «Суспільство і свобода» (1961), «Вихід із утопії» (1967) та ін. З його точки зору, класи - це соціальні групи, які відрізняються участю або неучастю у здійсненні влади. Нерівність ролей породжена соціальною нерівністю та веде до конфлікту. Градації соціальної нерівності проводяться по самих різних підставах:

престиж, дохід, рівень освіти і т.д. Конфлікт народжується з того, що одна група або один клас пручаються пануванню протилежної соціальної сили. Вирішення конфлікту направлено на перерозподіл авторитету та влади в даному співтоваристві.

Таким чином, конфліктологічна соціологія дала свою версію соціальної взаємодії. Вона показала важливу перспективу розгляду соціальних структур та процесів. У цьому сенсі теорія соціального конфлікту є антиподом та одночасно доповненням структурно-функціонального підходу до аналізу суспільства.

Символічеський інтеракціонізм виникнув в 20-е гг. ХХ в. як спроба поєднати психологізм с органіцизмом. Цей теоретико методологічний напрям переважну увагу приділяє аналізу соціальних взаємодій в їх символічному змісті. Представники символічного інтеракціонізму вважали, що соціальний світ є продуктом рольової взаємодії між людьми на основі узагальнених символів. За допомогою символів відбувається «кристалізація» процесів повсякденного міжособистісного спілкування, результатом якої є соціальні структури. Основна ідея символічного інтеракціонізму (за М. Смелзеру): поведінка людей по відношенню один до одного і предметів навколишнього світу визначається тим значенням, яке вони їм надають; поведінка людей не є пасивна реакція на винагороди та покарання (як в теорії обміну); люди реагують не тільки на вчинки, але й на наміри людей.

Символічний інтеракціонізм ґрунтується на наступних постулатах:

- 1) Будь-яка дія відбувається тільки на основі того сенсу, який діючий суб'єкт вкладає в свою дію. Причому всі особисті сенси виникають з загальних соціальних символів. Наприклад, відмова брати участь у військових діях може означати (символізувати) особисту боягузтво, а в іншому випадку той же акт може символізувати свідомий пацифізм, тобто особистий героїзм. І в тому, і в іншому випадках за актами поведінки стоять громадські символи.
- 2) Зазначені символи, на яких будується суспільство, народжуються у взаємодіях людей. Людина як би постійно вдивляється в якесь «дзеркало», в якості якого виступають інші люди, та бере до уваги їх думку про себе.
- 3) Люди в процесі взаємодії постійно інтерпретують, пояснюють собі значення тих чи інших символів. Цей процес і створює індивідуальність людини. Якщо дві людини щось розуміють по-різному, то нормальна взаємодія між ними може встановитися тільки тоді, коли сенси того що відбувається вони розуміють однаково.

Дж. Мід (1863-1931) - американський соціолог, засновник та головний представник символічного інтеракціонізму. За Дж. Миду («Свідомість, самість і суспільство», 1938), специфіка людини визначається відсутністю у нього розвиненої системи інстинктів як основних регуляторів поведінки. Тому людина змушена застосовувати символи, що є основою свідомого пристосування до навколишнього середовища.

Взаємодія між людьми відбувається на основі особливих засобів - символів (жест - значення жесту - реакція). Жести є й у тварин, але у людини вони перетворюються в символи, стають «значущими жєстами». Сенс значимого жесту - спровокувати в іншого індивіда на бажану реакцію.

Дж. Мід виділив два типи дій: 1) незначний жест (автоматичний рефлекс типу моргання) та 2) значимий жест (у цьому випадку люди не реагують автоматично на вплив ззовні, а розгадують значення вчинку, перш ніж відповісти на нього). Значуща дія пов'язана з осмисленням не тільки вчинків, але й намірів. Для цього необхідно «поставити себе на місце іншої людини», «прийняти роль іншого». Лише надавши значення жесту, ми можемо на нього реагувати - наприклад, підійти до іншої людини або піти від нього.

Людина стає членом суспільства (співтовариства) в міру того, як засвоює зразки та норми групової дії. У кожній групі є свої специфічні норми та цінності. Наприклад, «шістка» в загальноприйнятому значенні - це «цифр», а у злочинців це ж слово позначає «людина низького рангу, прислуга» і т.д.

Дж. Мід ввів уявлення про рольову поведінку: поведінка будується не з реакцій та стимулів, а з «ролей», прийнятих на себе індивідом та «програються» їм у процесі спілкування з іншими людьми. «Я» у Дж. Миди цілком соціально. Багатство і своєрідність «Я» залежить від різноманітності та широти його взаємодій з навколишнім світом. За Дж. Мидом, структура особистості виражається формулою: $Self = I + Me$ (Я-синтез = Я-сам + Я-мене). Інтегральне Я складається з індивідуальних, прихованих мотивів («я-сам») та сукупності установок, що приходять до індивіда ззовні («я-мене»).

Ч. Кулі (1864-1929) - представник символічного інтеракціонізму. Вважав, що суспільство та особистість спочатку єдині, одне можна пояснити через інше. Висунув теорію «дзеркального Я» - одну з перших соціально-психологічних концепцій особистості, яка виходила не з «природи» людини, а з взаємодії людей. «Дзеркальне Я» складається з трьох елементів: 1) як сприймають нас інші (яким я здаюся іншому); 2) як реагують інші на те, що

бачать в мені (як інший оцінює мій образ); 3) як ми відповідаємо на реакції інших (специфічне почуття «Я»). Почуття «Я» не існує без відповідних почуттів «ми», «вони» і т.д. З одного боку, ознака істинно соціальної істоти - це здатність виділяти себе з групи та усвідомлювати своє «Я». З іншого боку, обов'язковою умовою цього виділення є спілкування з іншими людьми та засвоєння їх думок про себе. Свідомі дії людей завжди соціальні: інші люди - це ті дзеркала, за допомогою яких і формується образ «Я» у людини. Особистість є реакція на думки оточуючих, сума тих вражень, які, як здається людині, він справляє на оточуючих.

Переваги та недоліки символічного інтеракціонізму полягають у наступному:

- 1) дає можливість зрозуміти соціальну взаємодію глибше, ніж інша теорія (теорія соціального обміну): люди не просто реагують, а й інтерпретують поведінку один одного;
- 2) проте надмірно зосереджений на суб'єктивних аспектах взаємодії, занадто велике значення приділяє ролі символів, і, тим самим, принижує роль соціальної структури суспільства, надає перебільшена увага епізодичного та минушого; суспільство зводиться до сукупності виконуваних ролей, проте немає аналізу, звідки з'являються самі соціальні ролі.

Теорія соціального обміну розглядає обмін різними типами діяльності як основу суспільних відносин, з якої виростають різні соціальні утворення (влада, статус і т.п.). Своїм виникненням зобов'язана американському досліднику Дж. Хомансу.

Дж. Хоманс (1910-1989). Основні роботи - «Людська група» (1950), «Соціальна поведінка: його елементарні форми» (1961), «Природа соціальної науки» (1967) та ін. Дж. Хоманс спробував застосувати методологію біхевіоризму в соціології. Центральною категорією його соціології є категорія соціальної дії, що трактується як безпосередні контакти індивідів.

Соціальна дія - це постійний обмін цінностей (як у прямому сенсі, так і в переносному). Цей обмін будується за принципом раціональності: люди діють та взаємодіють, тільки виходячи з певного інтересу, вони прагнуть отримати найбільшу вигоду і мінімізувати свої витрати.

Суб'єкт поведінки - це раціональний шукач вигоди. Предметом обміну стає усе, що має якусь соціальну цінність. Цінність кожної людини складається з тих його якостей, які підлягають обміну. Проте в реальності ніколи не буває рівних обмінів. Звідси виводиться соціальна нерівність.

Відповідно до теорії обміну, поведінка людини обумовлюється тим, винагороджувалися чи (як саме) його вчинки в минулому. Виділяються чотири принципи винагороди:

- 1) чим більше винагороджується певний тип поведінки, тим частіше він буде повторюватися;
- 2) якщо винагорода за певні типи поведінки залежить від якихось умов, людина прагне відтворити ці умови;
- 3) чим вище винагороду тим більше зусиль готовий затратити людина заради його отримання;
- 4) якщо потреби людини близькі до насичення, то він докладає менші зусилля щодо їх задоволення.

За допомогою цих правил Дж. Хоманс пояснює всі соціальні процеси: соціальну стратифікацію, соціальну боротьбу і т.д. Однак подібне пояснення виявляється недостатнім при розгляді соціальних об'єктів макрорівня.

П. Блау (1918-2002) - американський дослідник, який в роботах «Динаміка бюрократії» (1955), «Обмін і влада соціального життя» (1964) та ін. спробував поєднати функціоналізм, інтеракціонізм та конфліктологію. П. Блау, на відміну від Дж. Хоманса, концентрує увагу на соціологічних аспектах взаємодії, а не на вивченні психологічних мотивів міжособистісної поведінки. Обмін - специфічний тип асоціації, що включає дії, які залежать від одержуваних винагород. Соціальне життя трактується виключно в економічних термінах, яке представляється у вигляді своєрідного «базару», де різні актори взаємодіють між собою з метою отримання найбільшої вигоди. П. Блау виділяє наступні «закони обміну»: 1) чим більшу вигоду людина хоче від іншого, тим більша ймовірність здійснення певної діяльності;

- 2) чим більшою кількістю винагород індивіди обмінялися один з одним, тим більша ймовірність наступних актів обміну (з'являються взаємні зобов'язання);
- 3) чим частіше при обміні порушуються взаємні зобов'язання, тим менше значать негативні санкції (покарання);
- 4) з наближенням моменту винагороди цінність діяльності падає і ймовірність її здійснення знижується;
- 5) чим більше здійснюється відносин обміну, тим більша ймовірність, що обміном будуть управляти норми «справедливого обміну» і т.д.

Основні недоліки теорії обміну:

- 1) редуccionізм (зведення суспільних відносин до міжособистісних); 2) в

основі теорії обміну лежить методологія біхевіоризму (стимул-реакція), проте відомо, що поведінка людей набагато складніше (наприклад, багато вчених після отримання Нобелівської премії трудяться менш продуктивно, хоча, за теорією обміну, повинно бути навпаки); 3) апіорний характер вихідних припущень.

Соціометрія (лат. *societas* - суспільство та грец. *metreo* - вимірюю) - метод «вимірювання» соціальної привабливості всередині малих груп; галузь соціології, що вивчає міжособистісні відносини в малих соціальних групах кількісними методами з акцентом на дослідженні симпатій та антипатій між членами групи.

Дж. Морено (1892-1974) - американський психіатр, соціальний психолог, засновник соціометрії. Дж. Морено виходив з необхідності створення «наскрізної» науки, яка змогла б охопити всі рівні соціуму і яка б включила в себе не тільки дослідження соціальних проблем, а й допомагала б їх вирішенню. З точки зору Дж. Морено, психічне здоров'я людини залежить багато в чому від його положення в малій групі. Недолік симпатій та неформальних зв'язків породжує життєві труднощі. Дж. Морено розробив соціометрію як емпіричний варіант мікросоціології. Соціометричні процедури дозволяють визначити положення людини в малій групі, зрозуміти його проблеми та отримати психотерапевтичну процедуру.

Відрізняються такі терміни: - «соціономія» - наука про основні соціальні закони, - «соціодинаміка» - наука більш низького рівня про процеси, що відбуваються в малих групах, - «соціометрія» - система методів виявлення та кількісного виміру міжособистісних взаємин у малих групах, - «соціатрія» - система методів лікування людей, проблеми і труднощі яких пов'язані з недостатністю навичок поведінки в малих групах.

1. Розвиток соціології в Росії та в Україні

Особливості російського соціального мислення багато в чому були зумовлені стилем мислення візантійського православ'я та специфікою російської історії. Аж до XVIII в. громадська думка Росії функціонувала у релігійній оболонці та виникаючі соціальні проблеми намагалася осмислити за допомогою релігійних формул. Відомо, наприклад, що офіційні кола навіть в XIX в. негативно ставилися до соціології (у Миколи I ім'я О. Конта викликало роздратування і гнів), так як більша частина соціологів в Росії висловлювалася за проведення демократичних реформ. Світська соціальна думка починає з'являтися тільки в ході реформ Петра Великого, коли

визначилася центральна тема соціальних роздумів (місце і роль Росії серед інших країн, її шлях в історії). Характерними рисами історії російської соціологічної думки є: публіцистичність, гуманістична орієнтація, неофіційність соціологічних публікацій.

Засновниками російської соціології вважаються: Н.І. Карєєв, М.М.Ковалевский, П.Л. Лавров, Н.К. Михайлівський, Г.В. Плеханов, С.Н.Южаков та ін. Поступово склався ряд шкіл та напрямів в російській соціології: натуралістична соціологія (Н.Я.Данилевский, Л.І. Мечников, А.І. Стронін та ін.), психологічний напрям (Н.И.Карєєв, П.Л. Лавров, Н.К. Михайлівський, Е.В. Де-Роберті та ін.), історичний матеріалізм (Г.В. Плеханов, В.І. Ленін) та ін.

З 1870-х рр. в ряді вузів Росії читається необов'язковий спецкурс з соціології. У 1901- 1906 рр. функціонує Російська вища школа суспільних наук за моделлю соціологічних факультетів в Західній Європі. У 1919 р Соціо-бібліографічний інститут перетворений в Соціологічний інститут. З 1920 р. в Петроградському державному університеті функціонує перший факультет суспільних наук з соціологічною кафедрою на чолі з П.А. Сорокіним (в якості окремого предмета у вузах країни соціологія введена лише в 1990-і рр.).

У Росії завжди теоретичні здобутки соціологічної думки були пов'язані з практичними запитами та були своєрідною відповіддю на запитання: «Що вважати найбільш важливим для блага народу» Як і на Заході, соціологія в Росії виникає в контексті позитивістських ідей О. Конта. Складаються дві течії - суб'єктивізм та об'єктивізм.

Найбільш впливовим напрямом у російській соціології стала так звана «суб'єктивна школа», яку часто називають «російської» школою в соціології (П.Л. Лавров, Н.К. Михайлівський, С.Н. Южаков). П.Л. Лавров (1823-1900) у своїх знаменитих «Історичних листах» (1870) розглядає суспільний розвиток як переробку традиційних, схильних до застою громадських форм (культури), - в цивілізацію, яка характеризується гнучкими та динамічними структурами і відносинами. Цивілізація постає як свідомий історичний рух, здійснюваний «критичною думкою». А оскільки думка реально виявляється тільки через дії особистості, остільки головною рушійною силою суспільного розвитку проголошуються «критично мислячі особистості» (передова інтелігенція). Особистість є не тільки головною рушійною силою суспільства, а й мірилом суспільного прогресу. Ідеалом суспільного розвитку

стають такі відносини, які створюють передумови для всебічного розвитку особистості.

Соціологія не віддільна від етики (суб'єктивну школу часто називають етико-суб'єктивною школою). Соціологія не може пізнавати лише «об'єктивно». Історичні явища неповторні, тому їх неможливо «об'єктивно» виміряти. Істина повинна перевірятися критеріями необхідності, можливості та бажаності. Звідси виводиться необхідність суб'єктивного методу в соціології: «Волею чи неволею доводиться докладати до процесу історії суб'єктивну оцінку, тобто засвоївши той чи інший моральний ідеал, розташувати всі факти історії в перспективі, за якою вони сприяли або протидіяли цього ідеалу, і на перший план історії виставити за важливістю ті факти, в яких це сприяння або протидія виявилися з найбільшою яскравістю ».

П.Л. Лавров визначає соціологію як «науку про солідарність». Під солідарністю він розумів «свідомість того, що особистий інтерес збігається з інтересом суспільним», «що особиста гідність підтримується лише шляхом підтримки гідності всіх солідарних з нами людей».

Прогрес розглядається як процес розвитку в людині свідомості та втілення істини і справедливості шляхом роботи критичної думки особистостей над спільною їм культурою. Сенс прогресу полягає у збільшенні солідарності. Егоїзм та диктат соціальної групи розглядаються як патологічні прояви життя.

Н.К. Михайлівський (1842-1904). Соціологія має інший предмет дослідження, ніж природознавство, тому для неї необхідні інші методи дослідження, ніж прийняті в природознавстві. Так, об'єкт в природознавстві об'єктивний за своєю природою, методи також об'єктивні, а результат пізнання правдивий та загально визнаний. Тут панує «правда-істина». У соціології же об'єкт суб'єктивірованою, так як у суспільному житті присутній свідомість, наміри, несвідоме, цілі, цінності. Значить, для соціології потрібні інші методи, а в результаті дослідження виходить більш складний феномен («правда-справедливість»). Істина не є відтворення об'єктивних властивостей речей самих по собі, вона існує для людини та задовольняє його пізнавальну здатність. Звідси випливає, що соціологія повинна орієнтуватися на певний соціальний ідеал суспільства.

Отже, «суб'єктивний метод», необхідний для соціології, оскільки не просто розкриває причини й необхідність досліджуваного процесу, але також покликаний оцінити досліджуваний предмет з точки зору його ідеалу.

Н.К.Михайловский пише: «Ми не можемо суспільні явища оцінювати інакше, як суб'єктивно», тобто через ідеал справедливості.

Звичайно, в соціології застосовні і об'єктивні методи, проте «вищий контроль повинен належати суб'єктивного методу», так як соціологія досліджує суспільні відносини з позиції свідомо обраного ідеалу. Теза Г. Спенсера про обов'язкову об'єктивність методів в суспільних науках, за Н.К. Михайлівським, нереалізуем, так як соціальне пізнання принципово упереджене. Наприклад, соціолог, зливаючись з чужим життям («спостерігач ставить себе у становище спостережуваного»), перестає бути неупередженим спостерігачем.

Отже, соціальне знання тісно пов'язується з моральною оцінкою, з інтересами та ідеалами того хто пізнає. Істина існує для людини, а не окремо від людини, і в цьому її головний критерій. Суб'єктивний метод в соціології, з одного боку, спрямований на можливо більш повний облік різноманітних помислів людей, з іншого - на пошук оптимальних «форм солідарності між людьми», тобто такого соціального порядку, при якому всі люди можуть вільно діяти та розвиватися. При цьому суть прогресу, за Н.К. Михайлівським, полягає у наближенні історії до особистості, яка повинна жити повним та всебічним життям. Особистість ніколи не повинна приноситись в жертву. Якщо суспільство прогресує, а особистість регресує, то це не прогрес. Проголошується право людини на суд над історією.

М.М. Ковалевський (1851-1916) бачив завдання соціології в тому, щоб у взаємозв'язку об'єктивного та суб'єктивного (економіка і релігія, економіка і політика тощо) знайти чітку еволюційну лінію: з яких елементів складається суспільство, який з них є головним на даний момент часу і т.п. Провідна роль у соціологічній теорії М.М. Ковалевського відводиться вченню про соціальний прогрес. Сутність прогресу він бачив у розвитку солідарності між соціальними групами. Завдання соціології - виявлення сутності солідарності, опис та пояснення її різноманітних історичних форм. При цьому він закликав активно використовувати порівняльно-історичний метод, за допомогою якого прагнув виявити загальне та особливе в соціальних явищах.

М.М. Ковалевський вірив, що за допомогою цього методу через «паралельне вивчення фактів та явищ суспільної еволюції народів можна виявити загальну форму поступального руху громадського життя».

В подальшому (на рубежі XIX-XX ст.) на передній план виходить аналіз філософських передумов соціологічного пізнання. Провідною соціологічною

школою в Росії в цей період стає неокантіанство в особі Б.А. Кістяківського, П.І. Новгородцева, Л.И.Петражицкий, В.М. Хвостова та ін.

Б.А. Кістяківський (1868-1920). Вихід з кризи що намітилась в соціальному пізнанні бачив у галузі методології. Суб'єктивізм, об'єктивізм та релятивізм однаково заводять соціологію в глухий кут: суб'єктивна школа абсолютизує свавілля дослідника, марксизм ідеологізує науку, прагматизм зводить істину до користі. Усім їм характерно некритичне ставлення до природничих методів, ігнорування специфіки соціального знання. Якщо для природознавства досить ідеї необхідності, то для соціології обов'язковим є врахування етично-належного. У соціальному пізнанні слідування істині та ідеї справедливості є однаково важливим: і те і інше носить позачасовий та позапросторовий характер. Суспільство характеризується дуалізмом - стихійністю суспільного життя (причинністю) і свідомо-цільовою діяльністю (нормативізму, телеологізм). Норми («належне») є автономні форми свідомості, які носять апріорний і обов'язковий для індивідуальної свідомості характер. Саме норми є основою соціуму та визначають тенденції соціальних змін. Самі норми функціонують за допомогою соціальних інститутів, індивідуальних мотивів та колективних почуттів. Таким чином, специфіка суспільства виводиться з психологічної взаємодії індивідів, а головним об'єктом соціології визнається спільність почуттів, бажань та інших проявів колективної свідомості. Колективний дух - це фундамент, на якому ґрунтується вся суспільне життя.

П.І. Новгородцев (1866-1924). Згідно Е. Дюркгейму, «соціальні факти» треба мислити «як речі». Згідно П.І. Новгородцеву, це не так. Їх треба співпереживати як «цінність», розуміти їх суб'єктивний сенс. Звідси основна соціологічна проблематика зводиться до вивчення механізмів нормативної (морально-правової) регуляції соціальних систем. Таким чином, слідом за Б.А. Кістяківським П. І. Новгородцев обґрунтовує цінність норм (право тощо) для суспільного життя. Індивід - єдине джерело соціальних рішень. Культура є область ідеалів, а соціум - наближення до цих ідеалів. З точки зору П.І. Новгородцева, мрія про повну перемогу культурного ідеалу шкідливіше утопії. Сьогодення є часом кризи великих утопій (європейського раціоналізму з його вірою в неминучість прогресу, безумовність справедливих та універсальних способів досягнення абстрактної справедливості). Людина ширше його політичного виміру, тому неможливо побудувати рай на землі (соціалізм і лібералізм однаково є відгомонами релігійних вірувань). Звідси робиться висновок, що критерієм соціального розвитку треба вважати не справжнє (точка зору лібералізму), не майбутнє

(точка зору марксизму), а вічне - моральне, апріорне (точка зору неокантіанства).

Соціологія П.А. Сорокіна. *П.А. Сорокін (1889-1968)* - видатний російський соціолог, який отримав широке міжнародне визнання. У своїх роботах «Система соціології» (1920), «Соціальна мобільність» (1927), «Сучасні соціологічні теорії» (1928), «Соціальна і культурна динаміка» (1937-1941), «Суспільство, культура й особистість» (1947) та ін. розвивав вчення про «інтегральної» соціології, яка б охопила всі соціологічні аспекти широко розуміється культури.

У «Системі соціології» П.А. Сорокін розглядає взаємодію в якості найпростішої моделі будь-якого соціального явища. У якості складових елементів взаємодії виступають: 1) індивіди, 2) акти (дії), 3) провідники спілкування (символи інтеракції). Причинно функціональні зв'язки між цими елементами і складають реальну єдність будь-якої соціальної системи. Провідниками взаємодії виступають різні символи (мову, писемність, музика, мистецтво, гроші і т.д.). Взаємодія може бути антагоністичною або солідарною, односторонньою або двосторонньою.

Великий інтерес у всьому світі викликало вчення П.А. Сорокіна про соціальну стратифікацію та соціальну мобільність. П.А. Сорокін вперше звернув серйозну увагу на внутрішньогрупове соціальне розшарування по вертикалі. Соціальна стратифікація - це природне та соціальне розшарування суспільства, що має ієрархічний характер, стійко підтримуване інституціоналізацією, та постійно відтворюване і модернізоване.

П.А. Сорокін ввів в соціологію поняття «соціальна мобільність» та багато зробив для розробки цієї проблеми. Соціальна мобільність - це теж природий та нормальний стан суспільства. Вона має на увазі як соціальні переміщення індивідів та груп, так і переміщення соціальних об'єктів (цінностей), тобто всього того, що створено або модифіковано в людській голові.

Соціальна мобільність - важливий показник суспільного життя. Цей показник істотно розрізняється на різних стадіях розвитку суспільства. Так, високий рівень вертикальної мобільності виступає як важливий критерій відкритості та демократичності певного суспільства.

Таким чином, соціологічна думка в Росії розвивається як частина загальносвітової соціологічної думки. Відчуваючи вплив з боку різних течій західної соціології, вона разом з тим висуває оригінальні теорії, в яких відображається своєрідність розвитку російського суспільства. Російська

соціологія була не гірше і не краще соціології інших країн, у неї було власне обличчя та живий науково теоретичний діалог з зарубіжної соціологією. наприклад, Н.К. Михайлівський раніше Г. Тарда виявив соціологічне значення механізму «навіювання-наслідування». М.І. Туган-Барановський та П.Б.Струве заклали основи теорії, яка пізніше отримала назву «культурний лаг», або культурне запізнення (В. Огборн). Діскретний підхід до аналізу світових культур Н.Я. Данилевського повторили потім О.Шпенглер та А. Тойнбі. Таким чином, можна говорити про певний внесок представників російської соціології в світову соціологію.

Питання для самоконтролю

1. Визначити зміст основних функцій соціології.
2. Дати характеристику основних типів структурування соціологічної науки.
3. Пояснити зміст поняття «соціальні взаємодії» та показати його значення для розкриття предмета соціології.
4. Назвіть основні типи базових категорій соціології.
5. Дати характеристику класичних соціологічних теорій.